

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

**INVALIDSKA PODJETJA - POMEMBNA OBLIKA
ZAPOSLOVANJA INVALIDOV**

Ljubljana, september 2003

BORUT KUMER

IZJAVA

Študent _____ izjavljam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom _____ in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne _____

Podpis: _____

KAZALO

UVOD	1
1. INVALIDSKA PODJETJA KOT UKREP DRŽAVE	3
1.1. Položaj invalida na trgu dela	3
1.1.1. UMESTITEV INVALIDA NA TRG DELA	3
1.1.2. PREGLED POLOŽAJA INVALIDOV NA TRGU DELA V SLOVENIJI	6
1.2. Zaposlovanje pod posebnimi pogoji	9
1.3. Prehod iz zaščitnega zaposlovanja v redno delovno okolje	13
2. INVALIDSKA PODJETJA KOT POSLOVNA PRILOŽNOST	15
2.1. Invalidska podjetja v Sloveniji	15
2.1.1. OPREDELITEV POSLANSTVA INVALIDSKIH PODJETIJ	15
2.1.2. PRAVNOORGANIZACIJSKI OKVIR ZA USTANOVITEV INVALIDSKEGA PODJETJA	16
2.1.3. POSEBNOSTI IN UGODNOSTI PRI POSLOVANJU INVALIDSKIH PODJETIJ	18
2.1.4. DEJAVNOSTI INVALIDSKIH PODJETIJ	19
2.1.4.1. Usposabljanje in zaposlovanje invalidov	19
2.1.4.2. Proizvodne in storitvene dejavnosti	22
2.1.4.3. Dejavnost socialnega varstva in druge socialne aktivnosti	23
2.1.5. VLOGA DRŽAVE PRI RAZVOJU INVALIDSKIH PODJETIJ	23
2.1.5.1. Spremljanje in nadzor nad invalidskimi podjetji	23
2.1.5.2. Financiranje invalidskih podjetij	24
2.1.5.2.1. Sistem odstopljenih sredstev	24
2.1.5.2.2. Razvojna sredstva s strani Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje	25
2.1.5.2.3. Nadomestila dela stroškov s strani Zavoda za zaposlovanje	28
2.1.6. NARAŠČAJOČ POMEN INVALIDSKIH PODJETIJ	28
3. EKONOMSKI POLOŽAJ INVALIDSKIH PODJETIJ V SLOVENIJI	31
3.1. Analiza poslovanja invalidskih podjetij	31
3.1.1. METODOLOŠKA IZHODIŠČA IN POJASNILA	31
3.1.2. ANALIZA PRIHODKOV, ODHODKOV IN POSLOVNEGA IZIDA	32
3.2. Nekateri kazalniki uspešnosti poslovanja invalidskih podjetij	36
3.2.1. PRODUKTIVNOST DELA	36
3.2.2. EKONOMIČNOST POSLOVANJA	37
3.3. Analiza odstopljenih sredstev	38
3.4. Gazele med invalidskimi podjetji	39
3.5. Strnjena analiza poslovanja, ugotovitve, priporočila	40
SKLEP	44
LITERATURA	46
VIRI	47
PRILOGA	

UVOD

V sedanjem času delo in zaposlitev nista pomembna samo zaradi pridobivanja sredstev za življenje in s tem preprečevanja revščine, pač pa sta tudi dejavnika socialnega vključevanja v družbo in osebnostnega razvoja. Brezposelnost je zato pojav, ki mu v vseh družbah izkazujejo največji pomen, med drugim tudi zato, ker od tod izvira vse resnejši problem dolgotrajne izključenosti iz družbe blaginje, in tudi zato, ker brezposelnost ne prizadene vseh enako. Brezposelnosti so v največji meri podvrženi posamezniki s specifičnimi osebnostnimi, delovnimi, umskimi, fizičnimi in drugimi lastnostmi, ki se izkažejo v procesu povpraševanja na trgu delovne sile kot manj zaželeni. V tako opredeljeno rizično skupino sodijo tudi invalidi.

Zato se je z namenom preprečevanja izključevanja invalidov z dela razvil niz ukrepov in programov, in se še nadalje razvija, zlasti na področju regulacije trga dela. Za Slovenijo velja, da je v čedalje bolj zaostrenih pogojih trga dela eden izmed pomembnejših instrumentov, s katerimi države stimulirajo zaposlovanje invalidov, prav invalidsko podjetje.

Invalidskim podjetjem je namenjena posebna pozornost predvsem zato, ker je zaposlovanje invalidov v njih skoraj edini način in hkrati pomemben del zaposlovanja invalidov v naši državi, saj se ob naraščajočem trendu brezposelnosti med invalidi povečuje zaposlovanje v invalidskih podjetjih ter njihovo število. V tem pogledu je preživetje invalidskih podjetij pomembno tudi z makroekonomskega vidika, hkrati pa je pomemben še ustrezen odnos države do invalidskih podjetij.

Cilj diplomske naloge je predstaviti statusni, socialni in ekonomski položaj invalidskih podjetij v Sloveniji, njihovo vlogo ter pomen pri reševanju invalidske problematike na področju zaposlovanja ter opozoriti na nekatere splošne težave pri poslovanju invalidskih podjetij.

Še prej pa bi rad opozoril na težavo v zvezi z dosledno uporabo terminologije, na katero sem naletel, ko sem skušal pojasniti, komu so invalidska podjetja namenjena. Ali naj v tem primeru govorim o invalidih, prizadetih osebah, osebah s prizadetostmi, osebah s posebnimi potrebami, hendikepiranih? Po vrhu vsega imajo določeni izrazi v očeh posameznika in družbe še negativni in slabšalni prizvok. Sledil sem strokovni literaturi s tega področja in se na koncu odločil za izraz invalid. K temu me je še dodatno spodbudila izjava sedanjega predsednika Združenja invalidskih podjetij in Sveta invalidskih organizacij Slovenije, ki jo je zapisal v predgovoru knjige Zaposlovanje invalidov (Uršič, Drobnič, 1995): »Izjemno odobravam čvrsto odločitev avtorjev, da dosledno uporabljajo besedo invalid. Utemeljitev takega ravnanja je argumentirano opredeljena, kajti tudi sam doživljam svojo življenjsko stvarnost na takšen način, po katerem se mi zdi absolutno nemogoče, da bi ločeval svojo osebnost od svoje invalidnosti - oboje je nedeljiva celota in v življenjskem stilu sem pač neizogibno invalid z različnimi človeškimi lastnostmi.«

Če sem še bolj natančen, se bo pojem invalida pogostokrat nanašal na delovne invalide, saj je ta skupina invalidov pri nas daleč največja. Sodeč po tem pa lahko menimo, da bo tako tudi v invalidskih podjetjih.

Diplomsko nalogo sem razdelil v tri večje sklope.

V prvem delu sem najprej umestil invalide na trg dela in opozoril na njihov manj ugoden položaj na trgu delovne sile. Na primeru brezposelnosti v Sloveniji sem pokazal na marginaliziranost invalidov na trgu dela, ko sem primerjal splošno brezposelnost z brezposelnostjo invalidov. Na tej podlagi sem predstavil ukrepe za pospešeno vključevanje invalidov na trg dela, ki so se razvili v okviru zaposlovanja pod posebnimi pogoji, kamor sodi ustanovitev invalidskega podjetja.

V drugem delu sem prikazal značilnosti in posebnosti na področju ustanavljanja, delovanja in poslovanja invalidskih podjetij v Sloveniji ter njihovega razvoja po osamosvojitvi.

Bistveni del naloge pa je ocena ekonomskega položaja invalidskih podjetij. Pri tem sem poskušal odgovoriti na naslednji vprašanji:

- Ali so lahko invalidska podjetja ob upoštevanju ekonomskih olajšav in dejstva, da zaposlujejo ne tako nizek delež invalidov, sploh rentabilna?
- Ali so lahko invalidska podjetja konkurenčna običajnim podjetjem, saj povsem enakovredno tekmujejo in nastopajo na trgu kot običajna podjetja?

Ne gre tudi spregledati, da je Svet Evropske unije razglasil leto 2003 za evropsko leto invalidov. S tem pa želim poudariti, da je stanje v invalidskih podjetjih tudi odraz družbe, v kolikšni meri se je pripravljena prilagajati posebnim potrebam ne tako maloštevilne invalidske populacije.

1. INVALIDSKA PODJETJA KOT UKREP DRŽAVE

1.1. POLOŽAJ INVALIDA NA TRGU DELA

1.1.1. Umestitev invalida na trg dela

Ugotavljanje invalidnosti je z vidika umeščanja invalidov na trg delovne sile ter z vidika zagotavljanja socialnih pomoči prvi in temeljni korak pri oblikovanju politike zaposlovanja in usposabljanja invalidov. V mednarodnem prostoru so prisotne različne definicije invalidnosti. Pojem invalida lahko obravnavamo z različnih vidikov, vendar bo nas zanimala zgolj funkcionalna opredelitev glede na delovno zmožnost.

Konvencija Mednarodne organizacije dela št. 159 pojem invalida definira kot osebo, katere možnosti, da si zagotovi in obdrži ustrezen zaposlitev in da napreduje v njej, so bistveno zmanjšane zaradi telesne ali duševne okvare.

Nadalje je potrebno omeniti prenovljeno Mednarodno klasifikacijo okvar, prizadetosti in oviranosti Svetovne zdravstvene organizacije, ki narekuje kvalitativno spremenjene pristope pri sistemskih opredelitvah na področjih zaposlovanja, izobraževanja, usposabljanja in priprave za delo ter zaposlitev invalidov. Pri opredelitvah delazmožnosti nova klasifikacija ne izhaja iz telesnih ali duševnih okvar in prizadetosti, temveč iz preostalih delovnih zmožnosti.

Temu sledi domača zakonodaja z Zakonom o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (Uradni list RS, št. 106/99), ko definira invalidnost, če se zaradi sprememb v zdravstvenem stanju, ki jih ni mogoče odpraviti z zdravljenjem ali ukrepi medicinske rehabilitacije, delovnemu invalidu zmanjša zmožnost za zagotovitev oziroma ohranitev delovnega mesta oziroma za poklicno napredovanje. Pri tem pa se za razvrščanje delovnih invalidov v tri kategorije ugotavlja njihova preostala delovna zmožnost.

Na podlagi navedenih definicij lahko sklepamo, da je poleg splošnih dejavnikov zaposlovanja, kot so ponudba in povpraševanje po delovni sili, konjunkturni trendi, raven izobrazbe, starost, vrsta poklica, dodatna znanja in podobno, zmanjšana delazmožnost invalida odločilnega pomena za njegov težji položaj na trgu dela. Zaradi omejene delovne zmožnosti ga lahko uvrstimo med težje zaposeljive skupine, saj je zaradi invalidnosti na trgu delovne sile bistveno manj konkurenčen kot oseba, ki je v celoti zmožna za delo. Na rednem trgu dela težje najde in obdrži zaposlitev, samozaposlitev pa je zanj skoraj nemogoča.

Ne le v Sloveniji, temveč tudi v številnih evropskih državah vplivajo na zaposlitvene možnosti invalidov naslednji dejavniki oziroma spremembe:

Odnos delodajalcev do invalidov. Pogostokrat invalidi za delodajalce niso dovolj zanimivi, saj si le-ti o invalidih že vnaprej ustvarjajo predstavo, da so manj sposobni, težko

prilagodljivi, manj zanesljivi, ne dovolj vztrajni in da jim je potrebno pri delu vseskozi posvečati veliko pozornosti. Vse naštetu opravičujejo z večjimi stroški organizacije in priprave dela.

Delovnopravna zakonodaja. Preveč toga in zaščitniška zakonodaja na področju delovnih razmerij lahko negativno vpliva na zaposlitvene možnosti invalidov. Na eni strani sicer preprečuje odpuščanje že zaposlenih invalidov, hkrati pa odvrta delodajalce, da bi zaposlili nove invalide. Ta ukrep se lahko sprevrže v svoje nasprotje, saj se delodajalci ob krizi v podjetju, ko je nujno odpustiti delavca, znajdejo v težavah, ko lahko odpustijo druge zdrave delavce, invalidov pa ne smejo. Celotna država, ki so uzakonile blažjo obliko zaščite pred odpuščanjem, kot na primer Avstrija in Nemčija, razmišljajo o uvedbi večje sprostitev ob hkratnem uveljavljanju drugih spodbujevalnih ukrepov. V Sloveniji dolgo časa ni bilo mogoče odpustiti invalida, nova delovnopravna zakonodaja pa dopušča tudi to možnost. Poleg tega uzakonja nekatere bolj fleksibilne oblike zaposlitve, kot sta delo na domu in delo s skrajšanim delovnim časom, kar bi lahko ugodno vplivalo na zaposlitvene možnosti invalidov.

Strukturni premiki v gospodarstvu. Zmanjšuje se število zaposlenih v proizvodnji, ravno tako je vedno manj delovnih mest, kjer ni potrebna nobena izobrazba. Samo ročne spretnosti postajajo vedno manj pomembne. Za Slovenijo je bilo značilno, da je prehod v tržno gospodarstvo sprožil hitre strukturne spremembe v poklicni in sektorski strukturi gospodarstva. Delež poklicev za preprosta dela se je v celotni strukturi poklicev v tem času zmanjšal za polovico (Ignjatovič, 2002, str. 14). Hkrati pa naraščajoči delež storitvenega sektorja v sodobnih gospodarstvih zapira klasična delovna mesta v industriji.

Strukturna brezposelnost. Dolgotrajna brezposelnost na eni strani in na drugi strani visoka stopnja brezposelnosti oblikujeta posebno skupino brezposelnih oseb, ki se umešča kot pomembna ovira za invalide pri iskanju zaposlitve. Invalidi so tipični predstavniki strukturne brezposelnosti. Invalidi so bolj podvrženi sistemskim in institucionalnim spremembam na trgu dela.

Uvajanje informacijske tehnologije. Michailakis (2001, str. 477-500) je pokazal, da so učinki uporabe informacijskih in komunikacijskih tehnologij pri adaptaciji delovnih mest za invalide pozitivni, hkrati pa opozarja, da je v nekem pogledu informacijska družba za določeno skupino invalidov, zlasti za osebe z motnjami v duševnem razvoju, celo bolj izključujoča, kot je bila industrijska. S tem je tudi opozoril, da invalidi niso homogena skupina. V isti raziskavi je poudaril nasprotne učinke informacijsko-komunikacijskih tehnologij na mikro in makro ravni. Če se kažejo pozitivni učinki na mikro ravni, pa so na makro ravni učinki informacijske tehnologije predvsem v zmanjševanju potrebnih delovnih mest. Problem uporabe novih tehnologij za invalide je tudi v tem, da pridobljena znanja sorazmerno hitro zastarajo. Prehod iz postindustrijske v informacijsko družbo pomeni tudi grožnjo tradicionalnim poklicem.

Negativni demografski trendi. Staranje evropskega, s tem pa tudi slovenskega prebivalstva bo povzročilo drugačno obravnavo invalidov. Zaradi zmanjševanja deleža aktivnega prebivalstva, ki neugodno vpliva na pokojninsko in zdravstveno blagajno, je ena izmed rešitev vključitev manj sposobnega in težje zaposljivega prebivalstva v zaposlitev, če želimo ohraniti obstoječo raven socialne varnosti in konkurenčne sposobnosti gospodarstva.

Ideološke spremembe, do katerih prihaja v družbi. Omenimo spremembe »polne zaposlenosti« v smeri »aktivne politike zaposlovanja«. Nadalje je potrebno izpostaviti spremembo razmišljanja iz »skrbi za invalida« v »neodvisno življenje, integracija in človekove pravice«. Končno pa je potrebno izpostaviti spremembo, ko govorimo o preusmeritvi iz »institucije k posamezniku«.

Poleg tega pa je bilo v zadnjem obdobju na ravni držav moč opaziti nekatere premike:

Preusmeritev od pasivnih k aktivnim ukrepom. »Usposobitev in zaposlitev pred rento« postaja temeljno načelo nacionalnih politik zaposlovanja invalidov. Z vidika invalida in družbe je v ekonomskem in socialnem smislu veliko bolje, če se usposobi, zaposli in zaposlitev tudi zadrži. Prevelika pasivna pomoč in nizka plača v primeru zaposlitve odvrata invalide od zaposlovanja. V razvitih državah se obseg invalidske populacije, ki jo je smotrno zaposlovati, širi tudi na težko prizadete invalide. Pri tem je pomembna usklajenost socialne politike in aktivne politike zaposlovanja.

Usmeritev k antidiskriminacijski zakonodaji oziroma enakim možnostim. Politika zaposlovanja Evropske unije v četrtem stebru zagotavlja enake možnosti rizičnim skupinam, ki jim grozi socialna izključenost, torej tudi invalidom. Uresničevanje ciljev tega stebra je močno povezano z dejavnostmi, povezanimi iz drugih stebrov, kot na primer povečanje zaposljivosti in pospeševanje podjetništva. Smernicam EU sledi tudi Slovenija v svojih dokumentih. Tako so v Nacionalnem programu razvoja trga dela in zaposlovanja do leta 2006, ki ga je Državni zbor sprejel leta 2001, invalidi izrecno obravnavani v poglavju o aktivnem reševanju brezposelnosti in zagotavljanju enake dostopnosti do trga dela. Poleg tega je EU v letu 1996 sprejela Resolucijo o enakih možnostih za invalide, ob tem pa velja opozoriti še na številne mednarodne dokumente, ki obravnavajo vprašanje zaposlovanja invalidov v okviru spodbud za njihovo aktivnejše vključevanje na trg dela. Zlasti velja omeniti dokumente Organizacije združenih narodov (Standardna pravila za izenačevanje invalidov iz leta 1993), Mednarodne organizacije dela (Konvencija št. 159 in Priporočilo št. 169 o poklicni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov iz leta 1983) in Sveta Evrope (Priporočilo št. R(92)6 o usklajeni politiki rehabilitacije invalidov iz leta 1992).

Za razumevanje položaja invalidov na trgu dela nam je v pomoč segmentacijska teorija trga dela, ki se je razvila v 70-ih letih prejšnjega stoletja. S konceptom dualnega trga dela, s katerim priznava soobstoj različnih segmentov trga dela (primarni in sekundarni trg dela),

pojasnjuje, zakaj nekatere kategorije in skupine zavzemajo na trgu delovne sile različne položaje. Različni položaji so posledica dejavnikov segmentacije, kot so: višina plače, delovni pogoji, možnost napredovanja in izobraževanja, nagrajevanje, odgovornost, gotovost in ugled zaposlitve (Dickens, Lang, 1992, str. 7-9).

V zvezi s tem navedimo rezultate empiričnih študij, ki so pokazale, da so invalidom na razpolago slabša delovna mesta. Invalidi opravljajo predvsem enostavna, nezahtevna dela, ki ne terjajo posebnega usposabljanja ali daljšega privajanja na delo. Ta dela pa so praviloma še slabše plačana (Uršič, Drobnič, 1995, str. 45-46). Na podlagi teh ugotovitev bi lahko govorili o določeni meri zapostavljenosti, kar je med drugim značilno za sekundarni trg dela, kot ga razume segmentacijska teorija.

Težave pri zaposlovanju invalidov se ne pojavljajo le na ravni države ali s strani delodajalca, temveč izvirajo tudi v invalidih samih. Invalidi se namreč pogosto zapirajo v svet omejitev in niti ne poskušajo najti nove zaposlitve. Bojijo se novih razočaranj in zavračanj delodajalcev in tako nehote postajo vse bolj pasivni. Sčasoma se s svojim stanjem sprijaznijo in za rešitev iz brezposelnosti naredijo zelo malo ali celo nič. Raziskava (Uršič, 1996, str. 34), ki sta jo v letu 1995 opravila Inštitut za rehabilitacijo RS in Zavod RS za zaposlovanje, je pokazala, da se 42% brezposelnih invalidov sploh ni želelo zaposliti.

1.1.2. Pregled položaja invalidov na trgu dela v Sloveniji

Pri ugotavljanju enakosti v dostopu zaposlitve invalidov se zastavlja vprašanje, kako meriti enakost možnosti dostopa do zaposlitve različnih kategorij v neki družbi (Uršič, Drobnič, 1995, str. 33-35).

Prvi način je, da na deklarativni ravni ugotavljamo, kako je zagotavljanje enakih možnosti urejeno v zakonskih in podzakonskih aktih, konvencijah, resolucijah, deklaracijah, priporočilih in podobno. V tem pogledu je nadvse potreben učinkovit sistem spremljanja in vrednotenja zapisanih predpisov in načel. Tak sistem se je kot priznani instrument za ugotavljanje družbenega položaja invalidov vzpostavil na ravni Združenih narodov za spremljanje uresničevanja Standardnih pravil za izenačevanje možnosti invalidov. V zvezi z uresničevanjem teh pravil v praksi naj omenimo nekatere rezultate komparativnih raziskav na mednarodni ravni in tudi v Sloveniji (Kroflič, Uršič, 2002, str. 17-21). V Sloveniji so bile okrog enakih možnosti zaposlovanja invalidov do sedaj opravljene tri raziskave, in sicer v letih 1996, 1998 in 2001. Njihovo osnovno sporočilo je, da je prav področje zaposlovanja ocenjeno kot najslabše. V resen razmislek pa so tudi izsledki zadnje raziskave, ko so vprašani ocenili, da so se razmere za invalide v obdobju 1998-2000 na področju njihovega zaposlovanja poslabšale. Prav tako je tudi v mnogih evropskih državah indeks uresničevanja pravil s področja zaposlovanja najnižji med vsemi pravili s posameznih področij vključevanja invalidov v družbeno življenje.

Drugo merilo je primerjanje stopnje brezposelnosti populacije invalidov s stopnjo brezposelnosti na splošno. Nanašajoč se na ta kazalec lahko o enakih možnostih invalidov govorimo takrat, ko sta obe stopnji brezposelnosti izenačeni, v nasprotnem primeru pa veliko odstopanje od tega cilja kaže, da je politika zaposlovanja invalidov manj učinkovita in uspešna, s tega vidika pa lahko tudi ne povsem ustrezna. To merilo v primerjavi s prvim daje realnejšo sliko položaja, saj po ugotovitvah nekaterih avtorjev in v prejšnjem odstavku omenjenih raziskav obstajajo razlike med deklariranim in dejansko doseženim stanjem.

Za celovito merjenje pa je potrebno upoštevati še kvalitativni vidik, ki nam pove, kako so invalidom dostopna kvalitetna delovna mesta. Pomembna kazalca kvalitete sta na primer višina zaslužka in ugled poklica.

Za analizo položaja invalidov na trgu dela v Sloveniji sem izbral kazalec brezposelnosti. Da pa bo analiza dobila še večjo vsebinsko vrednost, naj omenim še temeljne cilje in usmeritve države na področju vključevanja invalidov na trg dela. To so (Program usposabljanja in zaposlovanja invalidov v RS do leta 2002, 1999, str. 8-9):

- Delež invalidov v strukturi delovno aktivnega prebivalstva naj bo približno enak deležu invalidov v celotnem prebivalstvu.
- Treba je povečati delež invalidov med delovno aktivnim prebivalstvom in s tem zmanjšati obseg socialnih transferov.
- Stopnja brezposelnosti naj ne bo višja od pričakovane stopnje brezposelnosti delovno aktivnega prebivalstva.
- Zagotoviti invalidom enake možnosti v odnosu do neinvalidnih delovno aktivnih oseb s tem, da se jim pomaga najti zaposlitev, jo obdržati in v njej napredovati, iz česar izhaja da invalidi na trgu dela ne bodo niti diskriminirani niti privilegirani glede na druge skupine prebivalstva.

Če primerjamo število vseh brezposelnih in število brezposelnih invalidov, lahko ugotovimo naslednje:

Iz tabele 1 lahko razberemo, da je trend gibanja brezposelnosti invalidov že dalj časa nasproten trendu gibanja splošne brezposelnosti. Če se je število registrirano brezposelnih na splošno že od sredine devetdesetih let postopoma zmanjševalo, še zlasti to velja od leta 1998 dalje, pa je na drugi strani brezposelnost med invalidi vztrajno naraščala.

Po podatkih Zavoda RS za zaposlovanje se je število registriranih brezposelnih oseb od konca leta 1998 pa do konca leta 2001 zmanjšalo za 17,6%. V istem obdobju pa je število brezposelnih invalidov naraslo kar za 49,1%. Število brezposelnih invalidov se je v obdobju od leta 1995 do leta 2001 več kot podvojilo in je ob koncu leta 2001 znašalo 18.684 oseb.

Tudi delež invalidov med vsemi brezposelnimi narašča. Če je omenjeni delež leta 1995 znašal 5,7%, je v letu 2001 dosegel že 17,9%. Med brezposelnimi invalidi prevladujejo delovni invalidi, katerih delež se med invalidnimi iskalci zaposlitve v zadnjih letih povečuje. V letu 2001 so delovni invalidi predstavljali 87,2% brezposelne invalidske populacije v primerjavi z letom 1994, ko je ta delež znašal 69,9%.

Če upoštevamo, da je po ocenah okoli 50.000 invalidov na trgu dela in da se splošna stopnja registrirane brezposelnosti giblje okoli 12%, ugotovimo, da je stopnja brezposelnosti invalidov bistveno večja od stopnje brezposelnosti aktivnega prebivalstva in predstavlja približno trikratno vrednost stopnje registrirane brezposelnosti aktivnega prebivalstva.

Tabela 1: Razmerje med številom brezposelnih oseb in brezposelnih invalidov od leta 1995 do leta 2001 (stanje 31.12.)

Leto	Število brezposelnih oseb	Medletne stopnje rasti (v %)	Število invalidov	Medletne stopnje rasti (v %)	Delež invalidov med brezposelnimi (v %)
1995	126.759		7.165		5,7
1996	124.470	-1,8	8.671	21,0	7,0
1997	128.572	3,3	10.897	25,7	8,5
1998	126.625	-1,5	12.528	15,0	9,9
1999	114.348	-9,7	14.878	18,8	13,0
2000	104.583	-8,5	17.179	15,5	16,4
2001	104.316	-0,3	18.684	8,8	17,9

Vir: Poročilo za leto 2001, 2003.

Še bolj kot število skrbi neugodna struktura brezposelnih invalidov in njihove zaposlitvene možnosti v primerjavi s strukturo vseh brezposelnih kot tudi nasploh.

Starostna struktura brezposelnih invalidov se razlikuje od starostne strukture vseh brezposelnih oseb. Primerjava brezposelnih invalidov in vseh brezposelnih pokaže, da je bistveno večji delež brezposelnih invalidov, starih nad 40 let. Med brezposelnimi invalidi je bilo v letu 2001 največ brezposelnih invalidov starih od 50 do 60 let. Njihov delež je znašal 42,0% in se je v primerjavi z letom 1999 povečal za 4,0 odstotne točke. Sledijo jim invalidi, ki so stari od 40 do 50 let. Njihov delež je znašal 37,0%. Nekoliko bolj spodbuden pa je podatek, da je le 3,4% vseh brezposelnih invalidov mlajših od 25 let in je tudi bistveno nižji v primerjavi z vsemi brezposelnimi.

Tudi izobrazbena struktura brezposelnih invalidov je mnogo slabša od izobrazbene strukture vseh brezposelnih, saj je imelo v letu 2001 60,0% invalidov največ II. stopnjo izobrazbe. V primerjavi z letom 1999 se je ta odstotek zmanjšal za 5 odstotnih točk. 9,6% invalidov je imelo dokončano srednjo šolo. Delež z višjo ali visoko izobrazbo je bil zanemarljiv. To lahko

pomeni dvoje; da izobraženi invalidi težje izgubijo delo ali pa da je med invalidi mnogo manjši odstotek višje in visoko izobraženih.

Med brezposelnimi invalidi prevladujejo dolgotrajno brezposelni. Kar 91,0% vseh invalidov oziroma 81,2% delovnih invalidov je na Zavodu prijavljenih več kot 2 leti. Med njimi jih nekaj manj kot polovica čaka na zaposlitev celo dlje od 5 let. Povprečno trajanje brezposelnosti je za invalide 5 let, 1 mesec in 18 dni, za brezposelne pa 2 leti, 7 mesecev in 22 dni. Najdaljšo čakalno dobo imajo vojaški in delovni invalidi, najkrajšo pa kategorizirani mladostniki. Poslabšujejo se predvsem zaposlitvene možnosti starejših in brezposelnih z nižjimi stopnjami izobrazbe, zato prehajajo med dolgotrajno brezposelne.

V primerjavi z vsemi brezposelnimi je bistveno večji delež brezposelnih invalidov z delovno dobo od 20 do 30 let (45,35 proti 22,3%), na drugi strani pa manjši delež brezposelnih invalidov z delovno dobo do 20 let (41,9% proti 67,9%).

Tabela 2: Struktura brezposelnih invalidov in ostalih brezposelnih konec leta 2001 (v %)

	Starost			Stopnja izobrazbe		Čakalna doba				Delovna doba		
	<25	40-50	50-60	I., II.	V.	do ½	2-3	3-5	5<	<20	20-30	30<
Invalidi	3,4	37	42,0	60,0	9,6	5,3	22,0	22,0	47,0	41,9	45,3	12,8
Delovni invalidi	0,2	40,0	46,3	-	-	4,1	11,1	21,0	49,1	35,8	50,0	14,2
Vsi brezposelni	22,0	23,2	24,4	46,8	22,2	33,4	9,0	13,5	17,9	67,9	22,3	9,8

Vir: Poročilo za leto 2001, 2003.

Zaradi izrazito neugodne starostne in izobrazbene strukture ter trajanja brezposelnosti je značilna tudi nizka stopnja zaposljivosti. Le 5,1% delovnih invalidov je bilo v letu 2001 neposredno zaposljivih. Od tega se jih je 48,0% zaposlilo, med njimi več kot 90% mlajših od 30 let. Pogojno zaposljivih je bilo 55,4% delovnih invalidov. 26,7% delovnih invalidov je bilo težje zaposljivih.

Na podlagi teh dejstev lahko utemeljeno zaključimo, da se trg dela v Sloveniji pospešeno segmentira v škodo invalidov.

1.2. ZAPOSLOVANJE POD POSEBNIMI POGOJI

Mednarodni dokumenti in akcijski programi posameznih držav poudarjajo, naj se invalidi zaposlujejo na splošnem trgu dela, če je le mogoče. Na ta način so se razvili številni ukrepi zaposlovanja pod splošnimi pogoji kot na primer: kvotni sistem zaposlovanja, zaščita pred odpuščanjem, rezervirana delovna mesta, subvencija plač, prilagoditev delovnih mest.

Hkrati pa isti mednarodni dokumenti poudarjajo, da je potrebno tistim invalidom, ki nimajo dostopa do redne zaposlitve pod običajnimi pogoji, omogočiti zaposlitev pod posebnimi pogoji.

Potrebo po zaposlovanju pod posebnimi pogoji lahko opravičujemo vsaj s tremi razlogi: da so in bodo invalidi, ki so težko oziroma težje prizadeti, zato obstaja opazen odpor zoper zaposlovanje invalidov v rednem delovnem okolju in obstaja potreba za zagotavljanje ukrepov, s katerimi se invalidu omogoči usposobitev za kasnejše delo pod splošnimi pogoji. Za zaposlovanje pod posebnimi pogoji se je uveljavil še izraz zaščitno zaposlovanje.

Če so prednostni cilji zaposlovanja pod splošnimi pogoji usmerjeni predvsem v zmanjšanje prehajanja invalidov iz zaposlitve v brezposelnost oziroma v ohranjanje zaposlitve, so glavni smotri zaposlovanja pod posebnimi pogoji usposabljanje, redna ali navidezna zaposlitev, napredovanje v delovni zmožnosti in nenazadnje prehod v odprto zaposlitev. Zaposlovanje pod posebnimi pogoji ima pomembno vlogo pri integraciji invalidov.

Z namenom, da pokažemo na oblike zaposlovanja pod posebnimi pogoji in da mednje uvrstimo invalidska podjetja, omenimo raziskavo Mednarodne organizacije dela (Visier, 1998, 347-363). Na podlagi proučevanja sistema zaščitnega zaposlovanja v dvajsetih državah so oblikovali najbolj tipične oblike zaščitnega zaposlovanja. Te so:

1. Terapevtski model

Terapevtski model se v splošnem nanaša na institucije, ki so namenjene invalidom z duševno prizadetostjo, kjer je prioriteta varstvo pred zaposlitvijo. Ustanovitelji so pretežno javne ustanove, različne invalidske organizacije ali starši prizadetih oseb. Vključeni invalidi imajo status varovanca ali oskrbovanca, nikakor pa ne delojemalca, zato nimajo pogodbe o zaposlitvi. Finančna sredstva invalidi dobivajo v obliki nagrade, nadomestila ali pokojnin. Te institucije so delovni, poklicni ali terapevtski centri.

2. Zaposlitveni model

V teh oblikah je delo produktivno, invalidi imajo delovno razmerje, ki se sklepa na enak način kot v običajnih podjetjih in za svoje delo prejemajo plačo. Imajo enake pravice in obveznosti kot zaposleni pod splošnimi pogoji. Tudi participacija zaposlenih, kot je na primer včlanjevanje v sindikate in imenovanje svojih predstavnikov v odbore organizacije, je zelo podobna. Sem uvrščamo invalidska podjetja.

3. Vmesni model

V teh institucijah ne sledijo čisti terapevtski funkciji niti ne redni ali običajni zaposlitvi. Zaposlitev je zgolj navidezna. Članstvo v sindikatih je možno, vendar je zelo redko, na nizki ravni je kolektivno sodelovanje z delodajalci, redka je participacija v sistemu odločanja in volitev svojih predstavnikov, ni kolektivnih dogovorov. Kljub temu pa se ta model bolj nagiba k zaposlitvenemu modelu.

4. Dualni sistem

V velikem številu držav je značilen soobstoj dveh modelov zaposlovanja pod posebnimi pogoji. Države imajo na eni strani razvito institucijo, ki je podobna terapevtskemu modelu, in na drugi organizacijo, ki je značilna za zaposlitveni model. V Avstriji imajo na primer tri institucije: poleg invalidskih podjetij še poklicne delavnice in inštitut za poklicno terapijo, ki sta bolj terapevtsko kot proizvodno orientirani.

Pri zaposlovanju pod posebnimi pogoji se pojavljata dve bistveni konceptualni vprašanji. Prvo izhaja iz različnih konceptov zaščitnega zaposlovanja, ki so jih razvile posamezne države: ali je invalidom, vključenim v te oblike, zagotovljeno dolgoročno delo oziroma zaposlitev, ali pa je vključitev v zaščitno zaposlovanje le prehodno obdobje do (ponovne) zaposlitve v običajnem delovnem okolju. Drugo vprašanje pa je pravzaprav razširitev prvega, kar zadeva ciljev zaščitnega zaposlovanja. Ali je produkcija pred terapevtsko, medicinsko in socialno funkcijo? In nenazadnje, ali sta ta dva cilja med seboj sploh združljiva? Omenjena raziskava na tem mestu tudi opozarja, da se včasih pod zaščitnim zaposlovanjem skriva negativni sloves v okviru izolacije in segregacije kot umetno ustvarjenega položaja invalidov (Visier, 1998, str. 34).

V Sloveniji imamo dve obliki zaposlovanja pod posebnimi pogoji, in sicer:

1. invalidska podjetja in
2. varstveno-delovne centre.

Za obe omenjeni obliki velja, da se vanje vključujejo invalidi, ki si zaradi težje invalidnosti ne morejo poiskati zaposlitve ali dela na rednem trgu dela. Vendar je med njima bistvena razlika. Invalidska podjetja lahko glede na predstavljeno tipologijo uvrstimo v zaposlitveni model, varstveno-delovne centre pa v terapevtski model.

V Evropski uniji je v sklopu zaposlovanja pod posebnimi pogoji zelo razširjeno zaposlovanje v invalidskih podjetjih, katerih začetki ustanavljanja in razvoja so po posameznih državah članicah zelo različni.

Relativno zgodaj so na podlagi zakona o zaposlovanju invalidov začeli ustanavljati invalidska podjetja v Veliki Britaniji in sicer takoj po drugi svetovni vojni. V drugih članicah

EU obstajajo invalidska podjetja od petdesetih let dalje, zakonodaja pa je bila sprejeta nekoliko kasneje. V šestdesetih letih so bila ustanovljena prva invalidska podjetja tudi v Nemčiji in na Danskem, vendar so ustrezno zakonodajo sprejeli šele 1974. Zadnja, ki je sprejela predpise s tega področja, je bila Grčija (1988), vendar pa v tej državi še ni bilo ustanovljeno nobeno invalidsko podjetje.

Poleg tega velja omeniti, da obstajajo med invalidskimi podjetji v EU velike razlike. Najprej moramo omeniti, da v EU ni enotnega koncepta razvoja invalidskih podjetij, kar se kaže v različnih poimenovanjih teh podjetij. Nadalje se invalidska podjetja razlikujejo po pravnem statusu zaposlenih, višini plače v odnosu do minimalne plače, deležu invalidov, višini omejitev za delo v invalidskih podjetjih, ciljni populaciji in nenazadnje po financiranju invalidskih podjetij.

V EU ne obstaja enotna definicija invalidnosti tako, da se nacionalne politike razlikujejo glede na definicijo ciljne skupine. Vse definicije se sicer nanašajo na invalide, ki niso zmožni delati pod običajnimi pogoji, ni pa enotnosti glede višine omejitev oziroma delovne sposobnosti.

Invalidi, zaposleni v invalidskih podjetjih, imajo praviloma sklenjeno delovno razmerje, na podlagi katerega jim pripada plača, ki se po višini razlikuje po posameznih državah. V nekaterih invalidskih podjetjih so invalidi deležni še nekaterih drugih ugodnosti na delovnem mestu (subvencioniranje prehrane, zdravstvena oskrba ipd.). Za Nemčijo je bilo na primer značilno, da so imeli zaposleni v invalidskih podjetjih dolgo časa status varovanca. Z reformo socialnega varstva v letu 1996 pa imajo vsi zaposleni sklenjeno delovno razmerje na osnovi pogodbe o zaposlitvi, pripada jim plača in zanje veljajo vse pravice in obveznosti, ki izhajajo iz delovnega razmerja.

Tudi financiranje invalidskih podjetij po posameznih državah je urejeno različno. Razlikujejo se po razmerju notranje-zunanje financiranje in dalje po tem, ali je zagotovljena le državna finančna podpora ali pa je poleg tega še podpora s strani lokalne skupnosti ali koga drugega. V Avstriji podobno kot pri nas večji del prihodka ustvarijo s prodajo izdelkov in storitev, medtem ko je nasproten položaj na Nizozemskem, saj štiri petine prihodkov pokrijejo iz državnega proračuna.

Kot posebnost velja izpostaviti invalidski podjetji Samhall na Švedskem in Remploy v Veliki Britaniji. Tu gre za eno samo podjetje s podružnicami po vsej državi. V Veliki Britaniji so v letu 1994 prešli iz sistema zaščitnega zaposlovanja na podporno zaposlovanje.

Primerjalna študija invalidskih podjetij v EU je pokazala, da v zadnjih letih na področju zakonodaje EU, ki ureja zaposlovanje invalidov v invalidskih podjetjih, prihaja do sprememb. Tako so v letu 1999 v Avstriji novelirali predpise s področja delovanja invalidskih podjetij, s čimer so invalidska podjetja preimenovali v integracijska. Prav tako so

tudi v Nemčiji v letu 2001 novelirali zakonodajo s tega področja (Tabaj, 2002, npublicirano).

V zadnjem času pa prihaja do novih oblik zaposlovanja pod posebnimi pogoji, kot so enklave, socialne kooperative, socialna podjetja, podporno zaposlovanje. Z nastajanjem novih oblik zaposlovanja se briše meja med zaposlovanjem pod splošnimi in posebnimi pogoji. Razvijajo se modificirani načini zaposlovanja pod posebnimi pogoji, ki se približujejo običajnim delovnim razmeram. Eden takšnih je podporno zaposlovanje

Podporno zaposlovanje je način zagotavljanja običajnega dela invalidu ob stalni obzaposlitveni pomoči, da ta lahko opravlja običajno delo na splošnem trgu delovne sile. Pojavil se je kot kritika obstoječim, klasičnim metodam rehabilitacije, za katere je bilo značilno dolgotrajno usposabljanje in relativno nizek delež prehoda v redno delovno okolje, kot tudi do različnih oblik zaščitnega zaposlovanja, ki naj bi bile preveč zaprte in izolirane. Bistvo podpornega zaposlovanja je v tem, da se invalidom skozi procese iskanja ustreznega dela, namestitve na delo in urjenja na delovnem mestu ob trajni pomoči in podpori trenerja, zagotovi, da delo zadržijo in se z njim razvijajo. Najbolj je razširjeno v ZDA, še zlasti to velja od začetka 80-ih let dalje, ko je razvoj podpornega zaposlovanja pospešila sprejeta zakonodaja na tem področju, ki je podporno zaposlovanje opredelila kot dejavnost in obliko strokovne pomoči in zagotovila tudi način njegovega financiranja. Če je bilo leta 1986 deležno tega načina zaposlitve okoli 10.000 ljudi, je v letu 1993 njihovo število naraslo na 105.000. V tem letu je bilo že 3.739 agencij, ki so bile usposobljene za vodenje podpornega zaposlovanja, kar je v primerjavi z letom 1991 za 50% več. V Evropi se je koncept podpornega zaposlovanja najbolj razširil v Veliki Britaniji in na Irskem. Zanimiv primer uvedbe podpornega zaposlovanja je Avstrija, kjer se je podporno zaposlovanje razvilo le na Predarlberškem, povsod drugod imajo razvit sistem invalidskih podjetij. Na ravni EU se je v letu 1994 ustanovilo Evropsko združenje za podporno zaposlovanje, ki skrbi za nadaljnji razvoj podpornega zaposlovanja in povezovanje izvajalcev, še posebno pa za skladen razvoj in izobraževanje potrebnih strokovnjakov (Fatur-Videtič, 2001, str. 27-33).

Tudi v Sloveniji se uvajajo pestrejše oblike zaposlovanja pod posebnimi pogoji, in sicer vmesne delavnice na področju usposabljanja in socialna podjetja na področju zaposlovanja. V teh primerih gre za eksperimentalne programe brez kakršnekoli zakonske podlage, ki je drugače značilna za invalidska podjetja in varstveno-delovne centre.

1.3. PREHOD IZ ZAŠČITNEGA ZAPOSLOVANJA V REDNO DELOVNO OKOLJE

Eden izmed ključnih ciljev zaposlovanja pod posebnimi pogoji, kot ga lahko razberemo iz mednarodnih dokumentov, je omogočiti prehod iz sistema zaščitnega zaposlovanja na redni trg dela zlasti tistim invalidom, ki so v času zaposlitve pod posebnimi pogoji napredovali v poklicni usposobljenosti. Ti prehodi naj bi bili upoštevanji kot strokovni razvoj invalidov

bodisi znotraj zaščitne strukture, iz visoko zaščitene strukture v manj zaščiteno ali iz zaščitene strukture na odprti trg dela.

Odbor Sveta Evrope, ki je pregledal obstoječe sisteme zaščitnega zaposlovanja v državah članicah, je ugotovil, da je za najboljšo možno vključitev v delovno okolje za največje možno število invalidov bistveno, da je vstop v sistem zaščitnega zaposlovanja strogo omejen za tiste, ki ne morejo delati na odprtem trgu dela, celo kadar je na voljo vrsta spremljajočih ukrepov. Logično dopolnitev temu strogemu določilu vidi Odbor v aktivni politiki, ki naj bi pospeševala prehode na odprti trg dela za tiste invalide, ki so v sistemu zaščitnega zaposlovanja izboljšali svoje sposobnosti in ki so sposobni delati v običajnem delovnem okolju (Prehod iz zaščitnega zaposlovanja v običajno delovno okolje, 2003).

Podatki po posameznih državah kažejo, da je število prehodov med sistemom zaščitnega zaposlovanja in na odprti trg dela zelo omejeno, celo kadar dostop v sistem zaščitnega zaposlovanja ni zelo omejevalen. Delež prehodov iz zaščitnega zaposlovanja na odprti trg dela se giblje nekje med 1% in 5% na letni ravni. Po razpoložljivih podatkih je v bilo v Nemčiji na začetku 90-ih let približno 1% prehodov v redno delovno okolje, v Belgiji je znašal ta odstotek 2,2%, v Avstriji 2,9%. Delež prehodov na Švedskem je v letu 1992 znašal 2,2% in se je v nekaj letih krepko povečal, saj je leta 1995 znašal 4,5%. (Employment Policies for Disabled People in Eighteen Countries, 2003).

Za Slovenijo s podatkom o številu prehodov ne razpolagamo, domnevamo pa lahko, da je število zanemarljivo majhno.

Razlog za tako nizek delež prehodov iz zaščitnega zaposlovanja na odprti trg dela so različne ovire v ožjem in širšem pomenu. Če gledamo na okolje v najširšem pomenu, so nekatere ovire že v običajnem delovnem okolju, ki ni vedno pripravljeno sprejeti invalida, tudi če je ta pripravljen delati. Druge ovire se nanašajo na strukturo zaščitnega zaposlovanja, ki glede na zahtevo po rentabilnem poslovanju, če imamo v mislih invalidsko podjetje, sloni na najučinkovitejših in najproduktivnejših delavcih, včasih jim zagotavlja notranje napredovanje in vključevanje v nadzorne službe, namesto da bi jih spodbujalo k vključevanju na odprti trg dela. Tu so še ovire, ki se nanašajo na invalide in njihovo domače delovno okolje, ki bo z oklevanjem sprejelo negotovosti odprtega trga dela, ko pa ima invalid službo v sistemu zaščitnega zaposlovanja in bolj ali manj zajamčen dohodek. Negotovost glede tveganja ob sprejemu v službo v običajnem delovnem okolju se lahko ublaži z nekaterimi splošnimi ukrepi, kot je na primer zagotovitev vrnitve v sistem zaščitnega zaposlovanja, če se je zaposlitev na odprtem trgu izkazala za neustrezno.

Integraciji na odprti trg dela torej dajemo prednost pred z zaposlovanjem v invalidskih podjetjih oziroma zaščitnem zaposlovanju nasploh. Vseeno pa večina držav priznava velik pomen zaščitnih institucij kot ekonomsko tekmovalnih produkcijskih enot in težnjo po njihovi ohranitvi in okrepitvi, saj vseh invalidov, predvsem težje prizadetih invalidov, ni

mogoče integrirati na odprtem trgu dela. Ob tem pa posebej poudarjajo, da naj zaščitne institucije postanejo integralni del trga dela in ekonomskega sistema in ne izolirane institucije.

Zelo podobno je pri nas. Čeprav je eden izmed prednostnih ciljev zaposlovanja v invalidskih podjetjih zagotovitev pogojev za prehod invalidov iz invalidskega podjetja na splošni trg dela, pa je že dalj časa evidentno, da zaposlovanje invalidov pod splošnimi pogoji stagnira oziroma se povečuje zgolj na račun pridobitve novih statusov invalida pri že zaposlenih, tako da so invalidska podjetja skoraj edini način reševanja problematike zaposlovanja invalidov.

2. INVALIDSKA PODJETJA KOT POSLOVNA PRILOŽNOST

2.1. INVALIDSKA PODJETJA V SLOVENIJI

2.1.1. Opredelitev poslanstva invalidskih podjetij

Osnovno poslanstvo invalidskih podjetij je usposabljanje in zaposlovanje invalidov. S funkcijo usposabljanja invalidsko podjetje lahko pomaga invalidom v druge posebne oblike zaposlovanja ali v zaposlitve pod splošnimi pogoji. S funkcijo zaposlovanja pa invalidska podjetja omogočajo delo in zaposlitev invalidom, ki se glede na svojo invalidnost in preostalo delovno zmožnost ter glede na svoje zdravstveno stanje ne morejo zaposlovati pod splošnimi pogoji. Invalidom je na ta način ponujen širok spekter možnosti, da najdejo svojim zmožnostim in interesom ustrezno delovno mesto. To invalidska podjetja dosežejo s prilagojenim delovnim okoljem in izvajanjem posebnih programov ter oblikovanjem proizvodnih enot, ki so sestavni del konkurenčnega tržno ekonomskega sistema.

V procesu usposabljanja in zaposlovanja je naloga invalidskih podjetij zagotoviti kvalitetno strokovno obravnavo invalidov in na ta način poskrbeti za ustrezno usposobljen strokovni kader. Poseben poudarek se daje ustreznim delovnim in socialnim vključevanjem invalidov in prizadevanju za prehode iz invalidskih podjetij v splošne pogoje zaposlitve, predvsem mlajših invalidov. V tem smislu lahko invalidska podjetja označimo kot organizacije izrednega družbenega pomena.

Poleg zagotovitve zaposlitve invalidov so pomembni cilji invalidskih podjetij še pospeševanje humanizacije dela in ustvarjanje takšnih pogojev dela, ki ne bodo povzročali nastanka novih primerov invalidnosti, dosledno izvajanje ukrepov iz varstva pri delu, izboljšanje pogojev za varno in zdravo delo ter prilagajanje delovnih naprav oziroma prostorov preostali delovni zmožnosti invalidov.

Primarni cilj invalidskih podjetij ni ustvarjanje dobička iz prodaje proizvodov ali storitev, pač pa usposabljanje in zaposlovanje invalidov ter ustvarjanje in ohranjanje zaposlitev. S tem

opravljajo invalidska podjetja dve funkciji sočasno: socialno in ekonomsko. V prvi vrsti gre za institucijo, ki rešuje invalidsko problematiko na ravni posameznika, družbe ali države, ko nudi invalidom možnost zaposlitve in usposabljanja, s tem pa tudi večjo možnost vključevanja v normalno okolje, hkrati pa je dejavnost invalidskega podjetja organizirana na podjetniški strategiji in po tržnih zakonitostih. Socialno funkcijo lahko razumemo tudi skozi neprofitno naravnost invalidskih podjetij. Ta se kaže v tem, da invalidska podjetja celotni presežek prihodkov nad odhodki namenjajo za delovanje in razvijanje dejavnosti, izboljšanje delovnega okolja, ustvarjanje novih delovnih mest ali izboljšanje tehnologije v podjetju, s tem pa opravljajo pomembno poslanstvo pri ohranjanju delovnih mest invalidov. Zato invalidsko podjetje lahko uvrstimo v t.i. tretji sektor oziroma socialno ekonomijo.

Za socialno ekonomijo je značilna sinergija med ekonomskim in socialnim, kjer motiv ni zadovoljevanje posameznih interesov in akumulacija bogastva, temveč skrb za obče dobro in redistribucija bogastva. Prednostni cilj gospodarskih subjektov ni maksimizacija dobička in zaščita interesov lastnikov, temveč se bolj poudarja družbena odgovornost podjetij in njihova vloga pri reševanju socialnih problemov in zaščiti pravic številnih deležnikov. Za udejanjanje socialne ekonomije je nujno povezovanje in aktivno vzajemno sodelovanje tretjega sektorja, države, privatnega sektorja in posameznikov. Za socialno ekonomijo je značilna socialna država (Podnar, Golob, 2002, str. 960-961).

V našem sistemu zaposlovanja invalidov je ustanavljanje invalidskih podjetij predstavljalo pomembno in potrebno zapolnitev vrzeli dosedanjega usposabljanja in zaposlovanja med običajnim trgom delovne sile in varstveno delovnimi centri. Še zlasti je to veljalo v sredini devetdesetih let, ko so se pospešeno začela ustanavljati invalidska podjetja.

2.1.2. Pravnoorganizacijski okvir za ustanovitev invalidskega podjetja

Pravna podlaga za ustanovitev invalidskega podjetja je določena v zaenkrat še veljavnem Zakonu o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb iz leta 1976 (Uradni list SRS, št. 18/76) in Zakonu o gospodarskih družbah (Uradni list RS, št. 30/93 s spremembami in dopolnitvami, zadnja sprememba Uradni list RS, št. 45/01).

Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb, če ga razlagamo v luči spremenjene gospodarske ureditve, določa, da so invalidska podjetja gospodarske družbe, v katerih se usposabljujejo in zaposlujejo invalidne osebe, ki se glede na svojo invalidnost in preostalo delovno zmožnost ter glede na svoje zdravstveno stanje ne morejo usposabljevati in zaposliti pod enakimi pogoji kot druge invalidne osebe.

Nadalje Zakon o gospodarskih družbah v 569. členu opredeljuje kot invalidsko podjetje tisto podjetje, ki med celim poslovnim letom usposablja in zaposluje najmanj 40% invalidnih oseb od vseh zaposlenih v družbi. Omenjeni Zakon ne predvideva določene ali specifične pravnoorganizacijske oblike, temveč je lahko invalidsko podjetje organizirano v eni izmed

oblik kapitalske družbe, bodisi kot družba z omejeno odgovornostjo (d.o.o.), delniška družba (d.d.) ali kot komanditna delniška družba (k.d.d.).

Pri tem sta mogoči dve različici: da takšna družba že obstaja in da izpolni vse zahtevane pogoje za pridobitev statusa invalidskega podjetja ali pa da se ustanovi nova gospodarska družba v eni izmed navedenih pravnoorganizacijskih oblik. Sam postopek ustanovitve invalidskega podjetja je povsem identičen postopku pri ustanavljanju običajnega podjetja ali družbe. Razlika je le v tem, da je za status invalidskega podjetja potrebno dodatno pridobiti posebno soglasje Vlade Republike Slovenije, na podlagi katerega je mogoče uveljavljati davčne olajšave in druge ekonomske ugodnosti.

Vlada RS na predlog Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve izda predhodno soglasje za ustanovitev invalidskega podjetja, pred tem pa pri presoji pogojev upošteva poleg zakonsko določenih pogojev še naslednje kriterije (Kolar, 2002, str. 21):

- ustreznost registracije (izpis iz sodnega registra),
- zadostno število zaposlenih invalidov oziroma invalidov na usposabljanju,
- program mora ustrezati sposobnostim in zmožnostim invalidov, ki jih podjetje zaposluje,
- podjetje mora imeti strokovno usposobljene vodilne in druge odgovorne delavce za delo z invalidi,
- poslovni in proizvodni prostori morajo omogočati neovirano delovanje invalidskega podjetja,
- tehnični in prostorski pogoji morajo biti prilagojeni potrebam invalidov,
- invalidsko podjetje mora biti spoznavno kot samostojna organizacijska enota.

Pristojno ministrstvo za podeljevanje statusa invalidskega podjetja pa lahko status invalidskemu podjetju tudi odvzame. To se zgodi v primeru, da invalidsko podjetje preneha izpolnjevati navedene pogoje.

Ustanovitelj invalidskih podjetij je lahko kdorkoli, ki uspe pridobiti predhodno soglasje Vlade RS. Tako so lahko ustanovitelji gospodarske družbe, zavodi, fizične osebe, invalidske organizacije ali druge nevladne organizacije, država... Na ta način z vidika ustanovitve ločimo dve vrsti invalidskih podjetij:

1. Ustanovitelji so invalidi sami, razlog je delovna integracija.
2. Ustanovitelj je večja družba, razlog je sanacija podjetja.

V prvi skupini so tista invalidska podjetja, ki so jih ustanovili invalidi sami, njihovi sorodniki ali invalidske organizacije. Osnovni cilj teh podjetij je zagotoviti delo in zaposlitev najtežjim skupinam invalidov, ki se zaradi težke invalidnosti ne morejo zaposliti v običajnih podjetjih. Zakon o invalidskih organizacijah (Uradni list RS, št. 108/02) na primer določa, da invalidska organizacija lahko ustanovi invalidsko podjetje, če je ustanovitev povezana z namenom delovanja invalidske organizacije in opredeljena v temeljnem aktu invalidske organizacije.

V drugo skupino pa uvrščamo tista podjetja, ki so jih ustanovile gospodarske družbe zaradi kadrovske sanacije in proizvodnega prestrukturiranja. Njihov motiv je bil v prezaposlitvi tistih invalidov, za katere se v podjetju ni našlo ustreznega dela. Hkrati pa je bil prisoten še dodatni motiv, saj so s tem, ko so prerazporedili delavce v invalidsko podjetje, lahko znižali stroške dela in ohranili določene programe, ki so bili na meji rentabilnosti. Praviloma so ta invalidska podjetja s svojo dejavnostjo tesno povezana z ustanovitelji, saj zanje opravljajo različne dodelavne posle in storitve, ob enem pa s prestrukturiranjem prihaja do zagona povsem novih programov in pri določenem deležu podjetij tudi do programske samostojnosti. Velikokrat so invalidska podjetja hčerinska podjetja, za katere je značilna velika poslovna in programska odvisnost od matične družbe (Program usposabljanja in zaposlovanja invalidov v Republiki Sloveniji do leta 2002, 1999, str. 50).

Bistvena razlika med tema načinoma ustanovitve je v tem, da gre v prvem primeru praviloma za nova delovna mesta, v drugem pa večinoma za prerazporeditev invalidov iz obstoječega podjetja v invalidsko podjetje.

2.1.3. Posebnosti in ugodnosti pri poslovanju invalidskih podjetij

Invalidsko podjetje posluje na trgu enakovredno drugim podjetjem, državne bonitete pa mu omogočajo, da za razliko od drugih izvaja tudi funkcionalno usposabljanje in zaposlovanje invalidov. Tako lahko invalidska podjetja pri svojem poslovanju uveljavljajo številne ekonomske olajšave, ki so uzakonjene v področnih zakonih:

1. V okviru prispevkov za socialno varnost obračunavajo, ne pa tudi odvajajo prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje (Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, Uradni list RS, št. 106/1999) ter prispevkov za zdravstveno varstvo (Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, Uradni list RS, št. 9/1992).
2. Na podlagi Zakona o davku od dobička pravnih oseb (Uradni list RS, št. 72/93) so oproščena plačila davka na dobiček.
3. Ne plačujejo davka na izplačane plače (Zakon o spremembi in dopolnitvi zakona o davku na izplačane plače, Uradni list RS, št. 31/97).
4. Plače zaposlenih invalidov so subvencionirane (Pravilnik o merilih za nadomestitev dela stroškov invalidskim podjetjem, Uradni list RS, št. 54/97).
5. Deležna so sofinanciranja investicij in programov za prilagoditev prostorov in tehnične opreme za zaposlitev težje prizadetih invalidov.

Osnovni namen omenjenih olajšav je v tem, da bi invalidskim podjetjem zmanjšali previsoke stroške zaradi invalidnosti, z njimi poravnali izvirne izdatke, ki jih v običajnem podjetništvu ne srečujemo in jih na ta način že v začetku poskušali izenačiti z drugimi podjetji.

Poudariti pa velja, da se je v zadnjih letih obseg ekonomskih olajšav nekoliko skrčil:

- V preteklosti so v sistem odstopljenih prispevkov sodili še prispevki za porodniško varstvo oziroma po novem za starševsko varstvo. Po Zakonu o spremembah in dopolnitvah zakona o družinskih prejemkih (Uradni list RS, št. 73/95) so bila invalidska podjetja oproščena omenjenega prispevka, s sprejemom Zakona o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (Uradni list RS, št. 97/01) konec leta 2001 pa je bil kot olajšava ukinjen.
- Opravičena so bila plačevanja prometnega davka, z uvedbo davka na dodano vrednost pa le-tega odvajajo in plačujejo tako kot vse druge gospodarske družbe, ki so davčni zavezanci.
- Do pred kratkim so bila oproščena tudi plačila carine pri uvozu specifične opreme. Na podlagi Carinskega zakona (Uradni list RS, št. 1/95) niso plačevala carine za opremo in tehnične pripomočke, ki so jih uporabljali pri svoji dejavnosti usposabljanja in zaposlovanja invalidov ter pripadajoče rezervne dele, če se ta oprema in tehnični pripomočki ni izdelovala v Sloveniji. Ta olajšava je bila z uveljavitvijo Zakona o spremembah in dopolnitvah carinskega zakona (Uradni list RS, št. 59/02) ukinjena.

Druge posebnosti pri delovanju invalidskih podjetij so še s področja :

- uvedbe stečajnega postopka: stečajni postopek nad invalidskim podjetjem se opravi le s predhodnim soglasjem Vlade RS (Zakon o prisilni poravnavi, stečaju in likvidaciji, Uradni list RS, št. 67/93);
- oddaje javnih naročil: Zakon o javnih naročilih (Uradni list RS, št. 39/00) določa, da invalidsko podjetje lahko odda naročilo brez predhodne objave javnega razpisa.

2.1.4. Dejavnosti invalidskih podjetij

2.1.4.1. Usposabljanje in zaposlovanje invalidov

Kot invalidi se v invalidskem podjetju lahko zaposlijo osebe, ki jim je status invalida priznan s pravnomočno odločbo pristojnega organa. To so:

- delovni invalidi po Zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju,
- invalidne osebe po Zakonu o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb,
- vojni invalidi po Zakonu o vojnih invalidih (Uradni list RS, št. 63/95),
- kategorizirani mladostniki po Zakonu o izobraževanju in usposabljanju otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem in duševnem razvoju (Uradni list SRS, št. 19/76, 3/80), ki je z dnem uveljavitve Zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Uradni list RS, št. 54/00) prenehal veljati.

Pri tem zgornja in spodnja meja sposobnosti za delo v invalidskih podjetjih nista opredeljeni s točno določenimi deleži oziroma odstotki. Pomembno je le, da je osebi priznan status invalida po enem izmed navedenih zakonov. Vendar pa Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb na nek način le definira zgornjo in spodnjo mejo. Zgornjo mejo opredeljuje na način, da določa, da se v invalidskih podjetjih zaposlujejo invalidi, ki se glede na svojo preostalo delovno zmožnost ne morejo usposablјati ali zaposliti pod rednimi pogoji. Spodnja meja pa je določena s tem, da se v delavnicah pod posebnimi pogoji (to je v varstveno delovnih centrih) zaposlujejo osebe, ki se ne morejo zaposliti niti v rednih podjetjih niti v invalidskih podjetjih, po drugi strani pa je spodnja meja določena tudi z opredelitvijo kriterijev za invalidsko upokoјitev.

V zvezi s tem je prisotna večna dilema, ki ne vključuje le invalidskih podjetij pri nas, temveč se z njo ukvarjajo številne razvite države, ko v okviru aktivne politike zaposlovanja invalidov opredeljujejo poslanstvo in pomen zaposlovanja pod posebnimi pogoji. Ta dilema sestoji iz vprašanj, ali naj bi bila invalidska podjetja namenjena predvsem težko prizadetim invalidom in ali naj bi bila zaposlitev invalida v invalidskem podjetju stalna ali le začasna?

Prvo vprašanje se nanaša na opredelitev ciljne populacije v invalidskih podjetjih, drugo pa na razmerje med zagotavljanjem možnosti zaposlitve in omogočanjem prehoda invalidnih delavcev na splošni trg dela.

Če se vrnemo na opredelitev zgornje meje sposobnosti za delo v invalidskih podjetjih, kot jo določa Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb, lahko sklepamo, da je namen invalidskih podjetij zaposlovati predvsem težje prizadete invalide. Po drugi strani pa že vemo, da so invalidska podjetja močno izpostavljena tržnim zakonitostim, zato je z njihovega vidika povsem logično, da bodo za ohranitev svojega ekonomskega položaja stremela po zaposlovanju takšne delovne sile, s katero bodo lahko dosegala učinke, ki so nujni za obstoj med konkurenco običajnih podjetij. Posledica takšne tržne usmeritve pa je v prvi vrsti ta, da odklanjajo težko prizadete invalide.

K ugotovitvi, da invalidska podjetja zaposlujejo predvsem lažje prizadete invalide, nas vodi podatek Ministrstva za delo družino in socialne zadeve, da je bilo v začetku februarja 2002 med delovnimi invalidi, ki jih je bilo v strukturi vseh invalidov daleč največ (87%), le ena petina težjih delovnih invalidov, to je invalidov II. kategorije, ostalo so bili lažji delovni invalidi III. kategorije.

Izobrazbena struktura vseh zaposlenih v invalidskih podjetjih je zelo nizka. Še slabša je izobrazbena struktura pri invalidih. Po podatkih Ministrstva za delo družino in socialne zadeve iz leta 2002 33% vseh zaposlenih ni imelo niti dokončane osnovne šole, 54% vseh zaposlenih je imelo le do 2 leti priznana poklicno ali strokovno izobraževanje. Samo 5% odstotkov vseh zaposlenih je bilo z višjo ali visoko izobrazbo. Največji razkorak v izobrazbi med invalidi in neinvalidi je bil pri najnižji in najvišji stopnji izobrazbe. Bistveno večji delež

invalidov je imelo I. in II. stopnjo izobrazbe, medtem ko je bil večji delež neinvalidov z dokončano visoko, višjo ali srednjo šolo. Le 1% invalidov je imelo višjo ali visoko izobrazbo.

Za vse zaposlene invalide in neinvalide v invalidskih podjetjih velja ista delovnopravna zakonodaja kot za ostale zaposlene pri drugih delodajalcih, kar pomeni, da imajo invalidi v invalidskih podjetjih enake pravice in obveznosti iz delovnih razmerij kot zaposleni pod splošnimi pogoji v drugih organizacijah. Delovna razmerja se z invalidi sklepajo na enak način kot z zaposlenimi, ki niso invalidi, izhajajoč iz tega pa veljavna delovnopravna zakonodaja daje invalidu določene pravice in delodajalcu obvezo, da jih mora dosledno upoštevati in uresničevati.

Vsi zaposleni prejemajo za svoje delo plačo, katere višina je določena z veljavno kolektivno pogodbo in rezultati poslovanja. Zaposleni invalidi pa lahko poleg osnovne plače prejemajo še različne dodatke k plači na osnovi svoje invalidnosti, kot so na primer dodatek za pomoč in nego ter nadomestilo plače zaradi zmanjšane delovne zmožnosti.

Na kratko pa omenimo nekatere posebnosti delovnopravnega položaja invalidov. To so posebnosti pri sklenitvi delovnega razmerja, posebnosti v času trajanja delovnega razmerja, varstvo nekaterih kategorij delavcev in posebno pravno varstvo pred odpustitvijo.

Tako kot v prejšnji zakonodaji tudi novi Zakon o delovnih razmerjih (Uradni list RS, št. 42/2002) določa izjemo od obveznosti objave prostega delovnega mesta. Tako se lahko kot izjema sklene pogodba o zaposlitvi brez javne objave, če gre za zaposlitev invalida po zakonu, ki ureja zaposlovanje invalidov. Po omenjenem Zakonu delodajalec ne sme naložiti delavcu, ki dela krajši delovni čas v skladu s predpisi, dela preko polnega delovnega časa. Novi Zakon o delovnih razmerjih izrecno določa invalidom in delavcem z najmanj 60-odstotno telesno okvaro pravico do nekaj dni dodatnega dopusta.

Bistvena novost glede na prejšnjo delovnopravno zakonodajo pa je v pravnem varstvu invalidov pred odpovedjo pogodbe o zaposlitvi. Poudariti velja prehod iz uporabe načela absolutnega varovanja oziroma trajnosti zaposlitve invalida na načelo relativnega varovanja zaposlitve delovnih invalidov, pri katerem je prenehanje delovnega razmerja delovnemu invalidu v povezavi z Zakonom o pokojninskem in invalidskem zavarovanju sicer izjemen ukrep, pa vendar pod določenimi pogoji mogoč.

Komisija, ki je pristojna za nadzor nad poslovanjem invalidskih podjetij, ugotavlja, da invalidska podjetja funkcijo usposabljanja in zaposlovanja opravljajo razmeroma slabo. Težave so predvsem v pomanjkanju znanj in neustrezni tehnologiji. Bistven dvig znanj in usposobljenosti naj bi se zagotovilo z razvojem učnih delavnic v okviru invalidskega podjetja, kar bi omogočilo več prezaposlitev invalidov v običajno delovno okolje. Istočasno

je potrebno zagotoviti tudi usposabljanje menedžerjev invalidskih podjetij (Program usposabljanja in zaposlovanja do leta 2002, 1999, str. 52-53).

Za zagotavljanje kvalitetnih delovnih mest invalidom je delodajalcem pri urejanju invalidnosti na delu v pomoč Kodeks o ravnanju z invalidnostjo na delovnem mestu, ki ga je sprejela Mednarodna organizacija dela oktobra 2001. Kodeks podrobno določa dolžnosti delodajalcev in predstavnikov delavcev ter odgovornosti pristojnih oblasti, postavlja okvir za ravnanje z invalidnostjo na delovnem mestu, določa postopke kadrovanja, razvoj poklicne in zaposlitvene kariere, ohranjanje zaposlitve in dostopnost ter prilagoditve delovnega mesta. Cilji Kodeksa so:

- zagotavljanje enakih možnosti za invalide na delovnem mestu;
- povečevanje zaposlitvenih možnosti za invalide z vzpodbujanjem kadrovanja, vrnitve na delo, ohranitve dela in možnosti za napredovanje;
- vzpodbujanje varnega, dostopnega in zdravega delovnega mesta;
- čim manjše stroške delodajalcev v zvezi z invalidnostjo med zaposlenimi;
- čim bolj povečati prispevek invalidnega delavca podjetju.

2.1.4.2. Proizvodne in storitvene dejavnosti

Invalidska podjetja opravljajo proizvodno, storitveno ali pa proizvodno in storitveno dejavnost, s katero se preživljajo na trgu. Največ jih je s področja predelovalnih dejavnosti.

Invalidska podjetja opravljajo raznovrstne proizvodne dejavnosti, pokrite so celo dejavnosti gozdarstva in gradbeništva. Med njimi pa lahko izpostavimo najbolj tipične. To so: lesna, tekstilna, obutvena, usnjarska, kovinska in grafična dejavnost.

Tipične storitvene dejavnosti so: čiščenje objektov in opreme, urejanje in vzdrževanje parkov, vrtov in zelenih športnih površin, montaža, dejavnost pralnic in kemičnih čistilnic, dejavnost papirnic, računovodske, knjigovodske in revizijske dejavnosti, davčno svetovanje, tiskarstvo, obdelava podatkov, posredništvo pri prodaji raznovrstnih izdelkov, pakiranje, proizvodne dejavnosti in varovanje, trgovina na drobno z medicinskim in ortopedskimi pripomočki (Register invalidskih podjetij, 1998).

Na vprašanje, zakaj so invalidska podjetja izbrala določeno dejavnost - ali na osnovi delovnih sposobnosti invalidnih delavcev ali pa je bil razlog kje drugje - lahko odgovorimo z domnevo, da večina invalidskih podjetij ni izbirala proizvodne ali storitvene programe glede na zaposlene invalide, temveč predvsem na odnos z ustanoviteljem. To domnevo lahko podkrepimo z že omenjenim dejstvom, da je velika večina invalidskih podjetij nesamostojnih in odvisnih od gospodarskih družb ustanoviteljic.

2.1.4.3. Dejavnost socialnega varstva in druge socialne aktivnosti

Poleg primarne in sekundarne dejavnosti, ki smo ju že omenili, bi od invalidskih podjetij zaradi posebne funkcije, ki jo imajo, pričakovali, da bi lahko opravljali še nekatere druge dejavnosti, povezane z reševanjem izvirnih življenjskih potreb zaposlenih invalidov bodisi s področja socialnega varstva, zdravstva, izobraževanja ali drugega področja, za katerega je potrebna državna koncesija. V ta sklop sodijo tudi posebne socialne aktivnosti, kot so na primer osebna pomoč invalidom, prevoz invalidov na in z dela, raznovrstno svetovanje za lažje vključevanje invalidov v življenje in delo in podobno.

Raziskava Instituta RS za rehabilitacijo je pokazala, da so redka invalidska podjetja, ki opravljajo aktivnosti, za katere je potrebna državna koncesija, saj navaja podatek, da 86% invalidskih podjetij v letu 1995 ni opravljalo teh storitev. Po drugi strani pa je eno invalidsko podjetje opravljalo kar tri take dejavnosti – socialno varstvo, zdravstvo in izobraževanje. Tudi pri izvajanju socialnih aktivnosti so invalidska podjetja šibka, saj je po podatkih le 31% izvajalo socialne aktivnosti (Uršič, 1996a, str. 26).

2.1.5. Vloga države pri razvoju invalidskih podjetij

2.1.5.1. Spremljanje in nadzor nad invalidskimi podjetji

Vlada RS je v Programu usposabljanja in zaposlovanja invalidov do leta 2002, ki ga je izdala leta 1999, oblikovala ključne cilje in naloge na področju ustanavljanja, delovanja in razvoja invalidskih podjetij. Tako je ena izmed kontinuiranih nalog tudi celovita kontrola poslovanja in delovanja invalidskih podjetij.

Omenili smo že, da je delo Komisije za invalidska podjetja ugotavljati izpolnjevanje pogojev za pridobitev statusa. Komisija, sestavljena iz treh članov, dva z Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve in eden z Zavoda RS za zaposlovanje, preuči vse vloge za pridobitev statusa in nato z obiskom v podjetju ugotavlja, ali so izpolnjeni temeljni pogoji.

Naslednja pomembna funkcija komisije je opravljanje nadzora nad izpolnjevanjem pogojev za ohranitev statusa. Namen nadzora je preverjanje izpolnjevanja pogojev za ohranitev statusa invalidskega podjetja glede na kadrovske, prostorske, programske in druge zahteve. Komisija preveri kadrovske dokumentacije zaposlenih (odločbe o invalidnosti, pogodbe o zaposlitvi, prijave v zavarovanje, delež invalidov v celotnem številu zaposlenih), pogodbe o poslovnem sodelovanju in najemne pogodbe, proizvodni oziroma storitveni program, prilagojenost celotnega poslovanja in delovnih mest invalidom in podobno (Frangž, 2002, str. 26).

Pomemben del nadzora je tudi nadzor nad porabo odstopljenih sredstev z namenom, da se preprečijo zlorabe instituta invalidskega podjetja.

Po podatkih Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve je v letu 2001 strokovna komisija opravila 17 nadzorov v invalidskih podjetjih in je skupaj z nadzori Inšpektorata RS za delo ter Davčne uprave RS ugotovila pogoste nepravilnosti in kršitve ne le delovnopravne, ampak tudi davčne in druge zakonodaje. Najpogostejše nepravilnosti so se pojavile pri poslovanju invalidskega podjetja s povezanimi družbami - »materami«. Te so:

- neurejeno finančno poslovanje (matična podjetja so edini pogodbeni partner in hkrati vodijo tudi finančno poslovanje hčerinskega invalidskega podjetja);
- invalidska podjetja ustvarjajo večji del dohodka z zdravimi delavci povezane družbe, s katero imajo sklenjeno pogodbo o delu teh delavcev, tako se tudi izognejo plačilu davka na dobiček pravnih oseb, ki ga invalidska podjetja ne plačujejo;
- v invalidskih podjetjih so zaposleni vodstveni kadri matičnih družb, ki na ta način prihranijo sredstva za socialno varnost, ki jih invalidska podjetja ne odvajajo in se zagotavljajo iz državnega proračuna;
- zaposleni invalidi so večji del na čakanju na ustrezno delo, čeprav je namen zaposlitve invalida njegova vključitev v produktivno delo;
- v invalidska podjetja matične družbe prerazporejajo na delo praktično vse zaposlene invalide, ki pa dejansko naprej opravljajo isto delo, kot so ga opravljali v matični družbi.

Nekateri očitajo državi, da v času največjega razcveta invalidskih podjetij ni imela celovite podporne politike do invalidskih podjetij, ampak je problematiko invalidov v okviru invalidskega podjetja reševala skozi delne ukrepe in neselektivne posege, ki pa so večkrat kljub deklarirani dobronamernosti povzročali hude zaplete in zelo krivičen odnos do posameznih invalidskih podjetij, ki so zaposlovali najhujše prizadete invalide (Uršič, 1996a, str. 58). Še posebej opozarjajo, da ob vsaki večji sistemski spremembi prihaja do težnje po zmanjševanju ekonomskih olajšav za invalidska podjetja.

2.1.5.2. Financiranje invalidskih podjetij

Invalidska podjetja se v glavnem financirajo iz svoje sekundarne dejavnosti, to je s prodajo lastnih proizvodov oziroma storitev na domačem ali tujih trgih. Ker pa so invalidska podjetja organizacije posebnega družbenega pomena, saj prevzemajo pomembne funkcije v javnem interesu, jim država še dodatno finančno pomaga v obliki odstopljenih sredstev in sredstev iz državnega proračuna. Pri dodeljevanju sredstev sta ključna nosilca Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje in Zavod za zaposlovanje.

2.1.5.2.1. Sistem odstopljenih sredstev

Sistem odstopljenih sredstev temelji na Zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju in Zakonu o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju in vključuje prispevke za pokojninsko in invalidsko zavarovanje ter prispevke za zdravstveno varstvo. Ti prispevki se sicer v invalidskem podjetju obračunavajo in nakazujejo na poseben račun, vendar se kot

odstopljena sredstva vračajo nazaj v podjetje. Ta sredstva se nato uporabijo za različne namene.

Zakon, ki določa uporabo odstopljenih prispevkov, je Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb, ki navaja namene, za katere se odstopljena sredstva uporabljajo:

- za razširitev dejavnosti pri usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb,
- za nabavo strojev in orodij, potrebnih za opravljanje dejavnosti,
- za prireditve strojev in drugih naprav ter delovnih prostorov sposobnostim invalidne osebe oziroma za prilagoditev njeni telesni okvari tako, da lahko invalidna oseba neovirano in varno opravlja svoje delo, za katero je usposobljena,
- za izboljšanje tehnološkega procesa in organizacije dela,
- za izboljšanje varstva pri delu,
- za sanacije po odobrenih sanacijskih programih.

Odstopljeni prispevki se nanašajo na vse zaposlene, ne samo na invalide. Prispevna stopnja za prispevke za pokojninsko in invalidsko zavarovanje delojemalcev in delodajalcev v okviru prispevkov za socialno varnost znaša 24,35% (15,50% + 8,85%), za prispevke za zdravstveno varstvo pa 12,92% (6,36% + 6,56%).

2.1.5.2.2. Razvojna sredstva s strani Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje

Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje vsako leto objavi razpis za nepovratna sredstva za investicije, na katerega se invalidska podjetja prijavijo z izdelanimi investicijskimi programi. Komisija za ocenitev investicijskih programov nato pregleda in oceni njihovo ustreznost v skladu z veljavnimi merili in v nadaljevanju z izbranimi invalidskimi podjetji sklene pogodbe o sofinanciranju investicij. Ob tem velja poudariti, da morajo invalidska podjetja Zavodu do konca meseca januarja posredovati poročila o namenski porabi sredstev. V kolikor tega ne storijo, v tekočem letu ne morejo sodelovati na razpisu za sofinanciranje razvoja invalidskih podjetij.

Namen razpisa je sofinanciranje investicijskih programov razvoja invalidskih podjetij, novih zaposlitev s ciljem izboljšati možnosti invalidskih podjetij pri ustreznem zaposlovanju in usposabljanju invalidov in posledično znižati število brezposelnih invalidov.

Sredstva so invalidskim podjetjem dodeljena na podlagi razpisanih pogojev in meril za sofinanciranje razvoja invalidskih podjetij, ki jih je sprejel Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje. Merila so tudi podlaga za nadzor pravilnosti porabe dodeljene denarne pomoči glede na predložene investicijske programe.

Obseg razvojnih sredstev je razviden iz letnih poročil Zavoda v okviru odhodkovne podpostavke »transferi neprofitnim organizacijam«, kamor poleg investicij v invalidska podjetja sodijo še: prekvalifikacija delovnih invalidov, storitve zavodov za usposabljanje

invalidov, adaptacija delovnih mest invalidov in sofinanciranje programa pospešenega zaposlovanja brezposelnih delovnih invalidov.

Tabela 3: Obseg razvojnih sredstev invalidskim podjetjem po letih (zneski v tisoč SIT)

	2002	2001	2000	1999	Doseganje plana 2002	Doseganje plana 2001	Doseganje plana 2000
TRANSFERI NEPROFITNIM ORGANIZACIJAM	521.768	488.979	446.969	276.883	68,3%	68,1%	68,3%
Investicije v invalidska podjetja	384.361	393.053	361.513	191.383	88,2%	96,0%	95,1%
Število vlog	61	103	92	82			
Število odobrenih vlog	59	88	91	80			

Vir: Letna poročila Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje za leta 1999, 2000, 2001 in 2002.

Iz tabele 3 je razvidno, da so investicije v invalidska podjetja največja odhodkovna postavka v okviru »transferov neprofitnim organizacijam« in so v letu 2001 predstavljale 80,4 odstotni delež, ki je v primerjavi z letom 2000 ostal na enaki ravni, v primerjavi z letom 1999 pa je bil večji za 11,3 odstotnih točk. Tudi obseg sredstev za investicije v invalidska podjetja se je v omenjenem obdobju nominalno povečeval in celo podvojil, največji porast je bil v letu 2000, in sicer za 89%, v letu 2001 le 9%. Takšno povečanje sofinanciranja invalidskih podjetij je predvsem posledica novega načina točkovanja (razvoj manjših invalidskih podjetij).

Podroben pregled letnih poročil Zavoda nam pokaže, da se je v obdobju od leta 1999 do 2001 število invalidskih podjetij, ki so se prijavila na razpis, stalno povečevalo. Če je leta 1999 na podlagi razpisa za namenska sredstva kandidiralo 82 invalidskih podjetij (59,4% vseh invalidskih podjetij), jih je bilo v letu 2001 že 103 (67,3% vseh invalidskih podjetij). Vendar pa je bil prav v letu 2001 najmanjši delež invalidskih podjetij, ki so izpolnjevala razpisne pogoje, saj je sredstva na podlagi predstavljenih programov od 103 invalidskih podjetij uspelo pridobiti le 88 invalidskim podjetjem, kar tudi v absolutnem merilu predstavlja padeč za 3% v primerjavi z letom 2000.

Tako je Zavod v letu 2001 z 88 invalidskimi podjetji sklenil pogodbe o sofinanciranju investicij v višini 264,9 mio SIT, v drugi polovici leta 2001 pa je podpisal še dodatke k pogodbam o sofinanciranju novih zaposlitev s 44 invalidskimi podjetji v višini 62,1 mio SIT. Zavod je na podlagi sprejetega sklepa sklenil, da bo preostanek odobrenega zneska za sofinanciranje razvoja v začetku decembra 2001 48,8 mio SIT proporcionalno razdelil med invalidska podjetja glede na višino zneskov že sklenjenih pogodb in dodatkov. Realizacija

načrta je bila 96,0% in je bila v primerjavi z drugimi podpostavkami nadpovprečno uresničena, saj je bilo doseganje plana v celoti le 68,1%.

Na ta način je Zavod v letu 2001 sofinanciral 3.668 delovnih mest za invalide, od tega 3.250 za ohranitev njihovih delovnih mest in 418 za nove zaposlitve invalidov. Za primerjavo je leta 1999 Zavod sofinanciral 3.470 delovnih mest za invalide, od tega jih je bilo 245 za nove zaposlitve, ostalo pa za ohranitev njihovih delovnih mest. Tako so invalidska podjetja v primerjavi z letom 1999 uresničila za 70,6% več novih zaposlitev, v primerjavi z letom 2000 pa za 6,9%. Povprečni znesek sofinanciranja na novo zaposlenega v letu 2001 je znašal 170,7 tisoč SIT in se je glede na leto 2000 povečal za 3,1%, glede na leto 1999 pa za 80%.

Podobna primerjava z letom 2002 ni najbolj ustrezna, saj je Zavod v tem letu sprejel nov sistem in metodologijo razvoja invalidskih podjetij. Predmet razpisa, ki je v preteklem obdobju zajemal predvsem sofinanciranje investicij in novih zaposlitev, se je razširil in bolj podrobno določa namene nepovratnih sredstev tako, da Zavod v okviru svojih pristojnosti od vključno leta 2002 dalje dodeljuje sredstva za:

- razvojne programe, usmerjene v ohranitev in odpiranje novih delovnih mest za invalide,
- uvajanje novih tehnologij in tehnološke prenove,
- povečanje deleža invalidov v številu redno zaposlenih,
- izdelčno in tržno preusmerjanje,
- pripravo in izvajanje programov usposabljanja in izobraževanja invalidnih oseb.

Za razpise od leta 2002 dalje pa veljajo še nekatere druge posebnosti:

- izključene so naložbe v investicijsko vzdrževanje in objekte, saj je prioriteta ohranitve ekonomskega položaja podjetja tehnološki razvoj;
- potrebno je zaposliti enega brezposelnega delovnega invalida na 2 mio SIT prejetih sredstev, in sicer v roku enega leta od podpisa pogodbe, saj je to osnovna funkcija razvojnih sredstev Zavoda;
- opredeljeno je sofinanciranje le tistih investicij, ki imajo zaprto finančno konstrukcijo in so nosilci investicije finančno sposobni izvesti investicijo;
- invalidsko podjetje, ki bo v tekočem letu prejelo razvojna sredstva Zavoda, v naslednjih dveh letih ne bo upravičeno do teh sredstev, saj se pričakuje, da bo podjetje v naslednjih letih uživalo učinke razvojnega programa in s tem omogočilo drugim invalidskim podjetjem realizacijo njihovih programskih načrtov v naslednjem obdobju.

Če kljub temu naredimo primerjavo, lahko za leto 2002 izpostavimo nekatere negativne trende:

- obseg sredstev za investicije v invalidska podjetja se je nominalno, s tem pa tudi realno zmanjšal, znižal se je tudi strukturni delež;
- močno je padlo število prispelih in odobrenih vlog, saj je prispelo le 61 vlog, izmed katerih je bilo izbranih 59 vlog;
- padla pa je tudi realizacija plana in sicer pod 90%.

2.1.5.2.3. Nadomestila dela stroškov s strani Zavoda za zaposlovanje

Invalidska podjetja so upravičena do nadomestitve dela stroškov za zaposlene invalide zaradi zmanjšane zmožnosti za delo, ki jih izplačuje republiški Zavod za zaposlovanje na podlagi Pravilnika o merilih za nadomestitev dela stroškov invalidskim podjetjem.

Na podlagi Pravilnika o merilih za nadomestitev dela stroškov invalidskih podjetjih, ki določa postopek, način in višino nadomestitve dela stroškov invalidskim podjetjem, se invalidskim podjetjem izplačuje nadomestitev dela stroškov za zaposlene invalide zaradi zmanjšane zmožnosti za delo. Merili za nadomestitev dela stroškov sta:

1. stopnja invalidnosti, po kateri se invalidi razvrščajo v tri skupine,
2. namen porabe dobička.

Podjetju pripada nadomestilo za zaposlene invalide, ki so v delovnem razmerju v mesecu, za katerega se daje nadomestilo, in jim je status invalida priznan s pravnomočno odločbo pristojnega organa. Zavod RS za zaposlovanje vsak mesec izplačuje nadomestilo dela stroškov za zaposlene invalide. Višina nadomestila je odvisna od stopnje prizadetosti posameznega invalida in lahko znaša 25%, 50% ali 75% zjamčene plače mesečno na zaposlenega invalida. V kolikor invalidsko podjetje nameni manj kot 60% dobička za namene, ki so določeni z Zakonom o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb, se mu pripadajoči zneski izplačajo le polovično.

Glede na letna poročila Zavoda RS za zaposlovanje lahko ugotovimo, da se je število invalidskih podjetij, ki pri Zavodu uveljavljalo nadomestilo dela stroškov za zaposlene invalide, v obdobju od konca leta 1999 do konca leta 2001 povečalo za 11. Tako je bilo konec leta 2001 144 invalidskih podjetij, katerim je Zavod izplačal nadomestila. Skupaj so zaposlovala 6.154 invalidov, kar pomeni v primerjavi z letom 1999 povečanje za 730 invalidov. Po podatkih Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve je Zavod v letu 2001 izplačal invalidskim podjetjem subvencije v višini približno 2 mrd SIT.

2.1.6. Naraščajoč pomen invalidskih podjetij

Prva invalidska podjetja, takrat še invalidske delavnice, so bila ustanovljena kmalu po drugi svetovni vojni. Za prvo invalidsko podjetje štejemo podjetje Zvezda – parna barvarna, kemična čistilnica in tkalnica, ki je bilo ustanovljeno leta 1948. V 60-ih letih so ji sledile še druge invalidske delavnice. Takratna zakonska ureditev je postavila pogoj, da je bilo za pridobitev statusa potrebno zaposliti najmanj 50% invalidov. Tako je bilo leta 1963 registriranih 23 invalidskih delavnic s približno dva tisoč zaposlenimi, od tega je bilo okoli tisoč invalidov. Ker pa je v obdobju samoupravljanja prevladovala ideja, da naj bi se vsi invalidi zaposlili pod splošnimi pogoji, se je njihovo število začelo zmanjševati tako, da je jih je v 80-ih letih delovalo le še od 8 do 10. Leta 1976 so se s sprejetjem Zakona o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb uredila bistvena vprašanja statusa, programske

zasnove in oris ekonomskih olajšav za invalidske delavnice. Delež invalidov med vsemi zaposlenimi se je kot zakonski minimum znižal na 40%.

Ob koncu osemdesetih let se je s sprejemom Zakona o podjetjih (Ur. list RS, št. 30/93) in kasneje še Zakona o gospodarskih družbah nadaljeval razvoj delavnic, ki je od začetka 90-ih šel v smeri delovanja po tržnih zakonitostih s ciljem pridobivanja dobička. Na ta način se je bolj kot invalidska delavnica uveljavil izraz invalidsko podjetje.

Od začetka 90-ih dalje pa do danes so invalidska podjetja v Sloveniji postala pomembna oblika in dokaj razširjen ukrep spodbujanja zaposlovanja invalidov. Ob maloštevilnih invalidskih delavnicah, ki so v preteklosti nosile breme usposabljanja in zaposlovanja invalidnih oseb, je bilo predvsem v zadnjih letih ustanovljenih relativno veliko število invalidskih podjetij. Če je leta 1988 delovalo le 11 invalidskih podjetij, se je njihovo število do leta 1995 skoraj podeseterilo. Trend množičnega ustanavljanja je bil v naglem vzponu v letu 1994, ko se je število invalidskih podjetij povečalo kar za 51%. Po podatkih Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve je konec leta 2001 delovalo 153 invalidskih podjetij. V tem letu je bilo na novo ustanovljenih 5 invalidskih podjetij, komisija za invalidska podjetja pa je šestim družbam odvzela status invalidskega podjetja.

Tabela 4: Število invalidskih podjetij po letih

	1988	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Število IP	11	47	55	63	95	101	109	118	129	138	152	153
Število novoustanovljenih IP	-	16	8	8	35	10	15	13	18	9	13	5
Število odvzemov statusov	-	0	0	0	3	4	7	4	7	0	1	6

Vir: Interno gradivo Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve, 2003.

Glede na trend stalnega naraščanja brezposelnosti invalidov je omembe vredna ugotovitev, da se je v zadnjih desetih letih krepko povečalo število invalidov v invalidskih podjetjih. Če je leta 1991 bilo v invalidskih podjetjih zaposlenih okoli 2.500 invalidov, je ta številka leta 2001 narasla na okoli 6.200 invalidov. Če upoštevamo, da je po ocenah okoli 170.000 invalidov, od tega 50.000 na trgu dela in med njimi, kot smo spoznali, več kot 18.000 brezposelnih, potem ugotovimo, da znaša delež invalidov v invalidskih podjetjih glede na vse zaposlene invalide pod splošnimi in posebnimi pogoji okoli 20%. Če podobno storimo za leto 1997, ugotovimo, da se je v obdobju 1997-2001 delež invalidov, zaposlenih v invalidskih podjetjih, povečal za okoli 5 odstotnih točk.

Glavne razloge za nastanek invalidskih podjetij v devetdesetih lahko razdelimo na dva vidika:

- s strani države, da bi se zapolnila vrzel zaposlovanja med običajnim trgom delovne sile in varstveno-delovnimi centri.
- s strani podjetja, da bi rešilo problematiko presežnih delavcev v podjetjih.

Ti dve vrsti razlogov lahko povežemo z določenimi očitki glede odnosa države do ustanavljanja invalidskih podjetij v sredini 90-ih let. Na eni strani ni bilo izoblikovane politike ustanavljanja invalidskih podjetij, soglasja je Vlada dodeljevala z odprtimi rokami, po drugi strani pa so invalidska podjetja pomenila edino rešitev pri zaposlovanju težje zaposljivih oseb. Invalidska podjetja so se ustanovljala tam, kjer je bil interes oziroma potreba v gospodarstvu, in tam, kjer so aktivno delovali centri za poklicno rehabilitacijo. Gospodarske družbe so ustanovljale invalidska podjetja ne samo zaradi reševanja problematike invalidov, temveč tudi zaradi tega, da so se v obdobju prestrukturiranja in reorganizacije rešila presežnih delavcev, ki jih na ta način ni bilo potrebno odpustiti. To kaže ugotovitev raziskave Inštituta RS za rehabilitacijo ko je več kot polovico invalidskih podjetij (61%) ustanovila matična družba, v 22% je bil ustanovitelj fizična oseba, v ostalih primerih pa je bil ustanovitelj društvo, zavod ali nekdo drug oziroma je bilo več ustanoviteljev (Uršič, 1996a, str. 21).

V zvezi s tem še omenimo, da se je največ invalidskih podjetij ustanovilo kmalu potem, ko se je število vseh brezposelnih v letu 1993 v povprečju povečalo za skoraj 30%, kar predstavlja za obdobje po osamosvojitvi maksimum števila vseh brezposelnih. Nato je v letu 1994 število novoustanovljenih invalidskih podjetij naraslo kar za 35, kar je daleč največ ustanovljenih podjetij v enem letu kdajkoli doslej.

Za invalidska podjetja v Sloveniji tudi velja, da so geografsko dokaj neenakomerno porazdeljena oziroma da so razlike v številu invalidskih podjetij med najbolj pokritimi in najmanj pokritimi področji velike. Iz Poročila o delu Zavoda RS za zaposlovanje za leto 2001 je razvidno število invalidskih podjetij, ki jih je Zavod financiral. Po teh podatkih je v Sloveniji uveljavljalo nadomestilo 144 invalidskih podjetij. Primerjava števila invalidskih podjetij po območnih službah Zavoda RS za zaposlovanje pokaže, da največje število oziroma delež invalidskih podjetij deluje na ljubljanskem področju (25%), sledi mariborsko in celjsko področje s 15 odstotnim deležem ter področje Velenja z 10%. Najmanj invalidskih podjetij je delovalo na območju Murske Sobote, njihov delež znaša komaj 2%, sledita pa območji Nove Gorice in Sevnice, katerih delež znaša 4%. Uršič (1996a, str. 20) tudi v tem vidi nejasno politiko države do ustanavljanja invalidskih podjetij.

Po podatkih Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve je bilo v letu 2001 po kriteriju števila vseh zaposlenih majhnih (do 50 zaposlenih) in srednjih (nad 50 in do 250 zaposlenih) podjetij približno enako, velikih (nad 250 zaposlenih) je bilo 5%. V povprečju je imelo invalidsko podjetje zaposlenih 48% invalidov. Ta struktura se je od leta 1997 rahlo spremenila, predvsem v odnosu majhna - srednja podjetja. Po podatkih Združenja invalidskih podjetij o številu zaposlenih v invalidskih podjetjih se je delež srednjih podjetij povečal,

majhnih pa zmanjšal, medtem ko je delež velikih podjetij ostal približno na enaki ravni. Po podatkih Združenja invalidskih podjetij je največ zaposlenih v srednjih podjetjih, ki imajo 57% vseh zaposlenih v invalidskih podjetjih. Delež zaposlenih v velikih podjetij se je od leta 1997 do leta 2001 povečal z 22% na 30% na račun zmanjšanja deleža zaposlenih v majhnih podjetjih z 18% na 13%. Podobne deleže za leto 2001 razberemo tudi iz podatkov Ministrstva.

Za invalidska podjetja je torej značilna močna koncentracija zaposlenih v velikih podjetjih, saj predstavljajo komaj 5% vseh invalidskih podjetij, zaposlujejo pa kar 30% vseh zaposlenih oziroma 28% vseh invalidov. Povedano malo drugače, 10% invalidskih podjetij z največ zaposlenimi ima 41% vseh zaposlenih oziroma 40% vseh invalidov. Omenjeno lahko predstavlja nevarnost za lokalno skupnost in državo, saj se lahko poveča število brezposelnih invalidov, če tako invalidsko podjetje zaide v globoke težave.

3. EKONOMSKI POLOŽAJ INVALIDSKIH PODJETIJ V SLOVENIJI

3.1. ANALIZA POSLOVANJA INVALIDSKIH PODJETIJ

3.1.1. Metodološka izhodišča in pojasnila

Pri izvedbi analize poslovanja invalidskih podjetij bom izhajal iz ugotovitve, ki je zapisana v Programu usposabljanja in zaposlovanja invalidov v RS do leta 2002, in sicer, da gospodarjenje v invalidskih podjetjih spremljajo težave in da so poslovni naporji večinoma usmerjeni v preživetje na trgu, namesto da bi se prvenstveno ukvarjali z razvojem, iskanjem tržnih niš ter strokovno podporo pri usposabljanju in zaposlovanju invalidov. K temu bi dodal še nekatere najbolj pogoste kadrovske probleme v invalidskih podjetjih, ki bi znali neugodno vplivati na poslovni rezultat podjetja. To so: nemotiviranost za delo, nizka izobrazbena struktura kadrov, usposobljenost in znanje invalidov, visoki bolniški izostanki, zdravstvene omejitve delavcev, manjša produktivnost zaradi visokega deleža invalidov in previsoka starost.

Na tej podlagi sem za analizo poslovanja invalidskih podjetij oblikoval dve temeljni vprašanji:

- Ali so lahko invalidska podjetja, ko zaposlujejo ne tako nizek delež invalidov, sploh rentabilna?
- Ali so lahko invalidska podjetja konkurenčna običajnim podjetjem?

Poslovanje invalidskih podjetij sem analiziral na agregatni ravni, to je za vsa invalidska podjetja skupaj, pri čemer sem uporabil podatke Agencije Republike Slovenije za plačilni

pomet (v nadaljevanju APP)¹ in podatke iz iBON-a. Tam, kjer se mi je zdelo primerno, sem poslovanje invalidskih podjetij primerjal s poslovanjem vseh gospodarskih družb (Poslovanje gospodarskih družb v letu 2001, 2002, str. 8-28).

Primerljivost podatkov v času sem zagotovil z izločitvijo vpliva naraščanja cen. Podatke iz leta 2000 sem inflacioniral, to je izrazil v cenah iz leta 2001, kar mi je pripomoglo k realnejši primerjavi. Podatke iz zbirne bilance uspeha za leto 2000 sem popravil z indeksom povprečnih cen življenjskih potrebščin v letu 2001 glede na leto 2000, ki je znašal 108,4 (Statistični letopis RS 2002, 2002, str. 274).

APP je uspela zbrati podatke za leto 2001 za 143 invalidskih podjetij. V iBON-u pa je bilo pod šifro dejavnosti 85.325 – »dejavnost invalidskih podjetij« zajetih 133 invalidskih podjetij, pri čemer sem dve invalidski podjetji izločil, ker nista poslovali celo leto. Ob tem velja poudariti, da je nedavno spremenjena Standardna klasifikacija dejavnosti (Uradni list RS, št. 2/2002) ukinila to šifro, s tem pa je v bodoče oteženo spremljanje poslovanja invalidskih podjetij. Na ta način je invalidskim podjetjem tudi odvzeta statistična umestitev v področje razreda socialnega varstva, kar se zdi predstavnikom invalidskih podjetij povsem nelogično.

3.1.2. Analiza prihodkov, odhodkov in poslovnega izida

Prihodki

Invalidska podjetja prodajajo proizvode in storitve na trgu povsem enako kot redna podjetja in na ta način ustvarjajo prihodke. Te prihodke imenujemo poslovne prihodke. Poleg poslovnih prihodkov pa podjetje ustvarja tudi prihodke od financiranja, ki nastanejo v zvezi s finančnim delovanjem podjetja. Ti dve vrsti prihodkov sestavljata skupaj redne prihodke. Podjetje pa ustvarja tudi izredne prihodke kot posledico neobičajnih dejavnosti in dogodkov podjetja, kamor sodijo prihodki iz prejšnjih let, dobiček od prodaje osnovnih sredstev, odpisi obveznosti iz prejšnjih let, prejete kazni in odškodnine, popisani presežki pri osnovnih sredstvih, izterjane odpisane terjatve iz prejšnjih let, odpravljen rezervacije, prihodki, prejeti za pokrivanje izgub in drugi izredni prihodki (Hočevnar, Igličar, 1995, 77-81 str.).

¹ Agencija Republike Slovenije za plačilni promet (APP) se je v juliju 2002 preimenovala v Agencijo Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (AJPES).

Tabela 5: Obseg in struktura prihodkov po vrstah 143 invalidskih podjetij v letih 2000 in 2001 (zneski v tisoč SIT)

	2001	%	2000	%	I _{01/00}
PRIHODKI SKUPAJ	62.867.646	100,0	58.551.731	100,0	107,4
Poslovni prihodki	55.570.638	88,4	52.195.773	89,1	106,5
Prihodki od financiranja	1.194.004	1,9	1.265.866	2,2	94,3
Izredni prihodki	6.103.004	9,7	5.090.092	8,7	119,9

Vir: Zbirna bilanca uspeha za leti 2001 in 2000 za 143 invalidskih podjetij, 2002.

V letu 2001 je 143 invalidskih podjetij povečalo skupne prihodke za 7,4%. Največji delež so predstavljali poslovni prihodki (88,4%), sledili so izredni prihodki (9,7%) in prihodki od financiranja (1,9%). Primerjava s poslovanjem vseh gospodarskih družb v letu 2001 pokaže, da so imela invalidska podjetja v strukturi vseh prihodkov bistveno večji delež izrednih prihodkov (9,7% proti 2,4%). To je razumljivo, saj pod izredne prihodke spadajo dotacije in subvencije, za invalidska podjetja pa smo že omenili, da so deležna različnih finančnih ugodnosti. Od vseh prihodkov so se v letu 2001 najbolj povečali prav izredni prihodki, in sicer za 19,9%.

Po kriteriju prihodkov je 62% invalidskih podjetij majhnih, saj ustvarijo manj kot 280 mio SIT prihodkov, 30% srednjih z ustvarjenimi prihodki med 280 mio SIT in 1,1 mrd SIT ter 8% velikih, katerih prihodki presegajo 1,1 mrd SIT.

Če razčlenimo prihodke iz poslovanja na čiste prihodke od prodaje na domačem in tujih trgih ter druge poslovne prihodke, ugotovimo, da je bil delež izvoza zelo nizek, saj so le 7,6% prihodkov iz prodaje realizirali na tujih trgih (glej Prilogo, Tabela 1). V primerjavi z letom 2000 se je ta delež še znižal za 0,8 odstotne točke. Podatki posameznih invalidskih podjetij iz iBON-a so pokazali, da kar 72,5% invalidskih podjetij ni izvozilo ničesar oziroma so prihodki na tujem predstavljali manj kot 1% čistih prihodkov od prodaje. Le 14,0% invalidskih podjetij je izvozilo nad povprečjem vseh invalidskih podjetij, 3,1% invalidskih podjetij je ustvarilo več kot polovico prihodkov s prodajo proizvodov ali storitev na tujem. V primerjavi s poslovanjem vseh gospodarskih družb invalidska podjetja izvozijo bistveno manj, saj je v letu 2001 delež prihodkov od prodaje na tujih trgih vseh gospodarskih družb predstavljal 29,0% vseh prihodkov iz prodaje. Ta delež je doseglo ali preseglo 4,6% invalidskih podjetij.

Odhodki

Odhodki so stroški, ki se nanašajo na v obdobju prodano količino. Tudi odhodke delimo na redne in izredne, redne pa na poslovne in od financiranja. Ker so oboji zajeti v polno lastno ceno izdelkov in storitev, velja, da so redni odhodki enaki zmnožku količin in lastnih cen izdelkov oziroma storitev.

Poslovne odhodke razdelimo na stroške blaga, materiala in storitev, stroške dela, amortizacijo in druge stroške in predstavljajo tiste stroške, ki se nanašajo na v obdobju prodano količino blaga, proizvodov in storitev. Odhodki od financiranja so povezani s finančnim delom poslovanja podjetja. To so predvsem obresti od posojil in kreditov, ki jih podjetje prejme od bank ali drugih podjetij, odhodki zaradi zmanjšanja vrednosti finančnih naložb, negativne tečajne razlike in podobno.

Če se poslovni odhodki in odhodki od financiranja nanašajo na redno dejavnost, pa so izredni odhodki posledica izrednih dejavnosti, ki so rezultat neobičajnih dogodkov in dogodkov preteklih obračunskih obdobj. Ti dogodki v obračunskem obdobju zmanjšujejo celotni poslovni izid, ki izhaja iz rednega delovanja podjetja. Med izrednimi odhodki je tudi znesek izgube iz prejšnjih let, ki ga namerava podjetje poravnati v obračunskem obdobju (Hočevar, Igličar, 1995, 70-76 str.).

Tabela 6: Obseg in struktura prihodkov po vrstah za 143 invalidskih podjetij v letih 2000 in 2001 (zneski v tisoč SIT)

	2001	%	2000	%	I _{01/00}
ODHODKI SKUPAJ	62.341.917	100,0	56.460.005	100,0	110,4
Poslovni odhodki	59.479.974	95,4	54.382.768	96,3	109,4
Odhodki od financiranja	1.691.451	2,7	1.440.289	2,6	117,4
Izredni odhodki	1.170.492	1,9	636.948	1,1	183,8

Vir: Zbirna bilanca uspeha za leti 2001 in 2000 za 143 invalidskih podjetij, 2002.

Celotni odhodki 143 invalidskih podjetij so se v letu 2001 povečali za 10,4%. Največji delež predstavljajo poslovni odhodki (95,4%), najmanjšega pa izredni odhodki (1,9%). Najbolj so se v primerjavi z letom 2000 povečali izredni odhodki, saj so se v omenjenem obdobju povečali za 83,8% zaradi kritja izgub iz prejšnjih let. Največji del poslovnih odhodkov so predstavljali stroški dela, ki vključujejo plače, stroške za socialno varnost in druge stroške dela. Glede na predhodno leto so se povečali za 13,4%, njihov delež v poslovnih odhodkih pa je v letu 2001 znašal 48,4%. Sledijo stroški blaga, materiala in storitev, ki so se v primerjavi s stroški dela povečali za manj, in sicer za 4,2%. Med stroški blaga, materiala in storitev so se najbolj povečali stroški materiala (glej Prilogo, Tabela 1).

Primerjava strukture stroškov pokaže, da so imela invalidska podjetja v strukturi poslovnih odhodkov bistveno večji delež stroškov dela (48,4% proti 16,4%) in odosno manjši delež stroškov blaga, materiala in storitev (45,6% proti 76,8%). Deleža amortizacije sta bila približno na enaki ravni (5,0% proti 5,1%).

Med izrednimi odhodki so se najbolj povečali izredni odhodki za poravnavo izgube iz prejšnjih let, in sicer za 409,0% z 32,3% deležem v strukturi izrednih odhodkih. Ostalo so predstavljali drugi izredni odhodki.

Poslovni izid

Poslovni izid ali poslovni rezultat podjetja je razlika med prihodki in odhodki, ki je lahko pozitivna, kar pomeni dobiček, oziroma negativna, kar pomeni izgubo. Poslovni izid podjetja ugotavljamo na treh nivojih: dobiček oziroma izguba iz poslovanja, dobiček oziroma izguba iz rednega delovanja in celotni dobiček oziroma celotna izguba.

Po podatkih APP je v letu 2001 od 143 invalidskih podjetij, 101 (70,6%) posloval z dobičkom, 32 (22,4%) z izgubo in 10 (7,0%) s »pozitivno ničlo«. Podobne deleže dobimo, če analiziramo bilančne podatke iz iBON-a za 131 invalidskih podjetij. 68,7% invalidskih podjetij je poslovalo z dobičkom, 8,4% je izkazalo izgubo, 22,9% invalidskih podjetij pa ni izkazalo niti dobička niti izgube.

Tabela 7: Poslovni izid po stopnjah za 143 invalidskih podjetij v letih 2000 in 2001 (zneski v tisoč SIT)

	2001			2000		
	Dobiček	Izguba	Neto dobiček/izguba	Dobiček	Izguba	Neto dobiček/izguba
- iz poslovanja	903.484	4.812.820	-3.909.336	1.664.484	3.851.479	-2.186.995
- iz rednega delovanja	632.717	5.039.500	-4.406.783	1.438.045	3.799.463	-2.361.418
- celotni dobiček/izguba	1.551.170	1.025.441	525.729	2.600.449	508.722	2.091.727
- davki	23.421			39.364		
- čisti dobiček/izguba	1.527.749	1.025.441	502.308	2.561.084	508.722	2.052.362

Vir: Zbirna bilanca uspeha za leti 2001 in 2000 za 143 invalidskih podjetij, 2002.

Iz tabele 7 je razvidno, da so v letu 2001 invalidska podjetja na prvi stopnji izkazala neto izgubo. Ker so bili poslovni prihodki manjši od poslovnih odhodkov, so izkazale neto izgubo iz poslovanja v višini 3.909.336 tisoč SIT, kar glede na predhodno leto pomeni 78,8% porast.

Tudi razlika med prihodki od financiranja in odhodki od financiranja je bila (tako kot v predhodnem letu) negativna in z zneskom 497.447 tisoč SIT kar za 185,2% večja kot v letu 2000. Zaradi tega se je na drugi stopnji neto izguba iz rednega delovanja še povečala in je znašala 4.406.783 tisoč SIT.

Samo razlika med izrednimi prihodki in izrednimi odhodki je bila pozitivna in z zneskom 4.932.512 tisoč SIT za 10,8% večja kot v predhodnem letu. To je zmanjšalo negativni poslovni izid celo do te mere, da so na tretji stopnji invalidska podjetja izkazala neto celotni dobiček, ki je znašal 525.729 tisoč SIT, vendar se je v primerjavi s predhodnim letom zmanjšal za 74,9%.

Ker so invalidska podjetja oproščena plačevanja davka na dobiček, je celotni dobiček ali celotna izguba kar enaka čistemu dobičku oziroma čisti izgubi. Neto čisti dobiček je znašal 502.308 tisoč SIT in se je v primerjavi s predhodnim letom zmanjšal za 75,5%.

Iz bilančnih podatkov posameznih invalidskih podjetij iz iBON-a ugotovimo, da je 29,0% invalidskih podjetij izkazalo dobiček iz poslovanja in 26,7% dobiček iz rednega delovanja. Dalje ugotovimo, da je daleč največ celotne izgube izkazalo le eno podjetje. Od 1.009.434 tisoč SIT, kolikor je bila agregirana celotna izguba zajetih invalidskih podjetij v iBON-u, je celotna izguba enega invalidskega podjetja predstavljala kar 40,2% vse celotne izgube. 10% invalidskih podjetij z največjo celotno izgubo je v letu 2001 ustvarilo 62% vse celotne izgube. Pregled po posameznih invalidskih podjetjih pokaže, da je veliko invalidskih podjetij, ki so že leta 2000 poslovala z izgubo, le-to v letu 2001 še povečalo, med njimi so tudi takšna, ki so celotno izgubo nominalno povečala kar za tri- do štirikrat. Da izgube iz prejšnjih let bremenijo poslovanje invalidskih podjetij v sedanosti in ga bodo tudi v bodoče, priča tudi dejstvo, da je 8,0% invalidskih podjetij v letu 2001 izkazalo negativni kapital.

3.2. NEKATERI KAZALNIKI USPEŠNOSTI POSLOVANJA INVALIDSKIH PODJETIJ

3.2.1. Produktivnost dela

Produktivnost je naturalno merilo uspešnosti poslovanja. Pomeni razmerje med proizvedeno količino poslovnih učinkov in zanjo vložnim delovnim časom.

Na produktivnost dela vpliva več dejavnikov, ki jih lahko razvrstimo v pet skupin: tehnično-tehnološki, organizacijski, človeški, naravni in družbeni dejavniki. Za invalidska podjetja bi recimo lahko med tehnično-tehnološkimi dejavniki izpostavili tehnično delitev dela in tehnično opremljenost, med organizacijskimi izkoriščenost delovnega časa, standardizacijo in tipizacijo, kooperacijo in specializacijo, v zvezi s človeškimi dejavniki pa strokovno usposobljenost in intenzivnost dela, ki je odvisna od motivacije (Tekavčič, 2002, str. 668-669).

Za izračun produktivnosti dela sem upošteval razmerje med prihodki in povprečnim številom zaposlenih, s tem da sem posebej meril produktivnost dela za celotne in poslovne prihodke. Tako izražena produktivnost pove, koliko prihodkov je v poslovnem letu v povprečju ustvaril en delavec. V slednjem primeru je rezultat celo boljši, saj so poslovni prihodki najboljši vrednostni približek količine ustvarjenih poslovnih učinkov.

$$\text{Produktivnost dela} = \frac{\text{Količina proizvodov in storitev}}{\text{Količina vložnega dela}}$$

Invalidska podjetja so v letu 2001 povečala prihodek in povečalo število zaposlenih. Kljub temu se je produktivnost dela, merjena kot skupni prihodki na zaposlenega, v tem letu zmanjšala v primerjavi s predhodnim letom, in sicer za 3,2%. Ker so izredni prihodki predstavljali v letu 2001 in 2000 ne tako majhen delež v strukturi skupnih prihodkov, pride do opazne razlike med produktivnostjo, izračunano s celotnimi prihodki, in produktivnostjo, izračunano s poslovnimi prihodki. Produktivnost dela, merjena s poslovnimi prihodki, je bila v letu 2001 za 11,6% nižja od produktivnosti, merjeni s celotnimi prihodki.

Primerjava produktivnosti dela vseh gospodarskih družb pokaže, da je bila produktivnost dela, merjena na oba načina, v invalidskih podjetjih bistveno nižja. Produktivnost dela, merjena s celotnimi prihodki, je bila v primerjavi s produktivnostjo gospodarskih družb nižja za 73,5%, medtem ko je bila produktivnost dela, merjena s poslovnimi prihodki, nižja za 75,1%. Iz iBON-a ugotovimo, da je le 4,7% invalidskih podjetij doseglo ali preseгло produktivnost dela vseh gospodarskih družb, merjeno s celotnimi prihodki.

Tabela 8: Produktivnost dela za 143 invalidskih podjetij v letih 2001 in 2000
(zneski v tisoč SIT)

	2001	2000	I _{01/00}
Skupni prihodki	62.867.646	58.551.731	107,4
Poslovni prihodki	55.570.638	52.195.773	106,5
Povprečno število zaposlenih	11.276	10.170	110,9
Celotna produktivnost	5.575	5.757	96,8
Poslovna produktivnost	4.928	5.132	96,0

Vir: Zbirna bilanca uspeha za leti 2001 in 2000 za 143 invalidskih podjetij, 2002.

V tesni povezavi s produktivnostjo dela so plače. Podatki APP o plačah povedo, da je povprečna mesečna bruto plača za zaposlene v invalidskih podjetjih v letu 2001 zaostajala za republiškim povprečjem za 28,3%. Delež povprečne mesečne bruto plače v odnosu na republiško povprečje se je v primerjavi z letom 2000 še nekoliko zmanjšal, in sicer za 0,8%.

3.2.2. Ekonomičnost poslovanja

Ekonomičnost je v nasprotju s produktivnostjo, ki količino ustvarjenih poslovnih učinkov primerja zgolj s porabo potrebnega delovnega časa, kazalnik, ki ustvarjene poslovne učinke primerja s porabo vseh prvin poslovnega procesa. Z vidika praktičnega merjenja ekonomičnosti je ta opredelitev neustrezna, zato ekonomičnost opredelimo kot razmerje med ustvarjeno količino poslovnih učinkov in zanjo potrebnimi stroški. Zanimala nas bo celotna ekonomičnost kot razmerje med skupnimi prihodki in skupnimi odhodki in delna ekonomičnost kot razmerje med poslovnimi prihodki in poslovnimi odhodki. Analiza ekonomičnosti je še posebej zanimiva zato, ker kaže, kako na poslovanje podjetja vplivajo dejavniki, na katere podjetje nima vpliva (Tekavčič, 2002, str. 669-670).

$$\text{Ekonomičnost} = \frac{\text{Količina proizvodov in storitev}}{\text{Količina potrošenih proizvodnih prvin (stroški)}}$$

Razlika med prihodki in odhodki je dobiček oziroma izguba, kazalnik ekonomičnosti pa kaže razmerje med tema dvema kategorijama in s tem izključi velikost podjetja. Kadar je poslovanje pozitivno, je koeficient večji od 1 in čim večji je, tem bolj je poslovanje gospodarno.

V tabeli 9 je prikazana ekonomičnost prvič kot razmerje med celotnimi prihodki in celotnimi odhodki, drugič pa še kot razmerje med poslovnimi prihodki in poslovnimi odhodki.

Tabela 9: Ekonomičnost za 143 invalidskih podjetij v letih 2000 in 2001
(zneski v tisoč SIT)

	2001	2000	I _{01/00}
Celotni prihodki	62.867.646	58.551.731	107,4
Celotni odhodki	62.341.917	56.460.004	110,4
Ekonomičnost	1,008	1,037	97,2
Poslovni prihodki	55.570.638	52.195.772	106,5
Poslovni odhodki	59.479.974	54.382.767	109,4
Ekonomičnost	0,934	0,960	97,3

Vir: Zbirna bilanca uspeha za leti 2001 in 2000 za 143 invalidskih podjetij, 2002.

Ker so obravnavana invalidska podjetja izkazala neto celotni dobiček, je koeficient celotne ekonomičnosti večji od 1. V primerjavi z letom 2000 se je znižal za 2,8%. Ker pa so bili poslovni prihodki manjši od poslovnih odhodkov, je delna ekonomičnost nižja od 1 in je znašala 0,934. V primerjavi z letom 2000 se je znižala za 9,7%.

Če primerjamo ekonomičnost poslovanja invalidskih podjetij z ekonomičnostjo poslovanja vseh gospodarskih družb, ugotovimo, da je bila tudi ekonomičnost poslovanja invalidskih podjetij nižja. Delna ekonomičnost vseh gospodarskih družb je bila 1,018, medtem ko je bila celotna ekonomičnost 1,016.

3.3. ANALIZA ODSTOPLJENIH SREDSTEV

V tem delu bom podrobno preučil višino odstopljenih sredstev. Skušal bom ugotoviti, v kakšnem obsegu se odstopljena sredstva vračajo nazaj v invalidsko podjetje in posledično kolikšen del predstavljajo v celotnem poslovanju podjetja. Nato bom analiziral še porabo teh sredstev, vse z namenom, da pokažem, kakšen pomen ima za invalidska podjetja ta oblika ekonomske olajšave.

Analiza bo temeljila na podatkih Združenja invalidskih podjetij Slovenije o odstopljenih sredstvih invalidskih podjetij in bilančnih podatkih iz iBON-a za omenjena podjetja. V analizo sem vključil tista invalidska podjetja, katerih podatki so bili razpoložljivi v obeh virih. Na ta način sem v vzorec zajel 102 invalidski podjetji in glede obsega odstopljenih sredstev ugotovil naslednje:

- povprečni znesek odstopljenih sredstev na invalidsko podjetje je v letu 2001 znašal 67,4 mio SIT oziroma 144,0 mio SIT s prenosom sredstev iz leta 2000;
- povprečni znesek odstopljenih sredstev na invalidsko podjetje je bil 0,8 mio SIT na zaposlenega, če upoštevamo prenos iz predhodnega leta pa 1,6 mio SIT na zaposlenega;
- povprečni delež odstopljenih sredstev znotraj celotnih prihodkov je bil 16,5%, s tem da je znašal najmanjši delež v posameznem invalidskem podjetju 2,5% in največji 38,6%;
- povprečni znesek odstopljenih sredstev na majhno invalidsko podjetje je znašal 20,2 mio SIT in je predstavljal 16,0% celotnih ustvarjenih prihodkov podjetja, za srednje velika invalidska podjetja je povprečni znesek znašal 74,6 mio SIT z 16,5 odstotnim deležem v celotnih prihodkih, povprečni znesek za velika invalidska podjetja pa je bil 377,9 mio SIT in je predstavljal 20,4% celotnih prihodkov;
- v primeru, da invalidska podjetja ne bi prejemale odstopljenih sredstev, bi le 12,7% podjetij z izkazanim dobičkom še naprej izkazovalo dobiček, ostala pa izgubo.

Če podobno analizo opravimo za namensko porabo sredstev, ugotovimo, da je/so:

- povprečni znesek porabljenih sredstev v letu 2001 znašal 51,4 mio SIT;
- 41% invalidskih podjetij porabilo toliko sredstev, kot jih je dobilo vrnjenih, ali več zaradi prenosa iz leta 2000, 7% podjetij ni porabilo niti tolarja;
- 18% invalidskih podjetij je porabilo celotna odstopljena sredstva vključno s prenosom iz preteklega leta;
- v povprečju porabila 54% vseh odstopljenih sredstev, neporabljeni del sredstev pa so prenesli v leto 2002.

Sredstva so invalidska podjetja namenila za:

- naložbe v: - opremo,
 - razširitev, posodobitev in izboljšanje tehnološkega procesa,
 - za izboljšanje varstva pri delu;
- črpanje za obračunano amortizacijo;
- sanacijo in kritje izgube po sanacijskem programu.

3.4. GAZELE MED INVALIDSKIMI PODJETJI

Gazele med invalidskimi podjetji so dokaz, da lahko tudi invalidska podjetja rastejo, se razvijajo in postanejo zelo uspešna podjetja. Na lestvico najhitreje rastočih družb, ki jo vsako leto objavlja Gospodarski vestnik, se je v letu 2001 uspelo uvrstiti nekaj invalidskih podjetij. To so: Alpos, Levas, Metalna Impro in Recinko (Gazele na pohodu, 2002, str. 34-69).

Gazele so hitro rastoča podjetja, ki prispevajo k družbeni rasti oziroma neposrednemu in posrednemu zaposlovanju. To so majhna in srednja podjetja z izrednim potencialom rasti, zato se je za njih uveljavil tudi izraz dinamična podjetja. V svetu je bila opravljena vrsta raziskav, ki so poudarjale izjemen pomen malih, srednjih in še posebej dinamičnih podjetij.

Leta 2001 je imela povprečna invalidska gazela zaposlenih 123 ljudi, medtem ko je povprečno invalidsko podjetje zaposlovalo 79 delavcev. V obdobju 1997-2001 so invalidske gazele skupaj povečale število zaposlenih za 224 delavcev oziroma za 0,8-krat. Povprečna invalidska gazela je po prihodkih v tem obdobju zrastle za 2,6-krat in v letu 2001 prodala za 464,9 mio SIT blaga oziroma storitev, večinoma na domačem trgu, saj so prihodki od prodaje na tujih trgih v povprečju znašali le 1,8%, kar je še manj od povprečja vseh invalidskih podjetij. Na tej podlagi lahko sklepamo, da so tudi invalidske gazele močno odvisne od matične družbe.

3.5. STRNJENA ANALIZA POSLOVANJA, UGOTOVITVE, PRIPOROČILA

Analiza poslovanja invalidskih podjetij za leto 2001 je pokazala najmanj dvoje: prvič to, da invalidska podjetja lahko poslujejo pozitivno in so na ta način uspešna na trgu in drugič, da ekonomske olajšave, ki so jih deležna, povsem upravičijo svoj obstoj, saj bi bili poslovni rezultati invalidskih podjetij brez njih mnogo slabši. V tem pogledu invalidsko podjetje v odnosu do države in ob upoštevanju ekonomskih olajšav povsem upraviči svoj obstoj, ko ob optimalni zaposlenosti težje zaposljivih oseb, s pomočjo primernega proizvodnega ali storitvenega programa in ob specifičnih prijemih s področja organizacije dela in organiziranosti zaposlenih poskrbi za socialno varnost vseh zaposlenih in ob tem omogoči določenemu številu invalidov tudi kvalitetno poklicno rehabilitacijo.

Kljub temu, da je večina invalidskih podjetij v letu 2001 poslovala z dobičkom, pa se je ekonomski položaj invalidskih podjetij v primerjavi z letom prej poslabšal. Večji problemi invalidskih podjetij so: nekrite izgube iz minulih let, nizka produktivnost kot posledica večjih bolniških izostankov in nizke izobrazbene ravni zaposlenih, zaostajanje plač za republiškim povprečjem, v primerjavi s poslovanjem vseh gospodarskih družb pa nižji kazalniki uspešnosti poslovanja.

Vzroki za težave pri poslovanju pa niso le notranji, temveč je treba razloge za težji ekonomski položaj določenih invalidskih podjetij iskati tudi na ravni panoge. Če je panoga v zatonu in to še dalj časa, je težko pričakovati od podjetja, da bo dosegalo ugodne poslovne rezultate kljub veliki produktivnosti dela, specializaciji in visoki tehnični opremljenosti dela. Zato so tudi neugodne razmere v panogi pomemben dejavnik, ki vpliva na preživetje invalidskega podjetja.

V zvezi s tem je potrebno omeniti, da se kar nekaj invalidskih podjetij ukvarja z dejavnostmi, katerih tržne razmere so že dalj časa neugodne in slabijo finančni položaj podjetij. To so

predvsem delovno intenzivne dejavnosti. Na tem mestu bi rad izpostavil težave v tekstilni in oblačilni industriji ter na področju usnjarstva in obutve. Zaradi velikega števila napovedanih presežnih delavcev v teh dejavnostih ter njihove strukture, ki zahteva precejšnje prilagajanje potrebam trga dela, je pripravljen poseben program razreševanja te problematike. Zato ne preseneča, da se je država odločila še dodatno pomagati invalidskim podjetjem v teh dejavnostih, saj gre povečini za večja invalidska podjetja. V okviru Programa aktivne politike zaposlovanja za leto 2003 v poglavju Program razreševanja presežnih delavcev v tekstilni, oblačilni in usnjarsko-obutveni industriji za leto 2003 posebej obravnava nadomestitev dela stroškov invalidskim podjetjem v tekstilni, usnjarski in obutveni industriji. V okviru razreševanja problematike zaposlovanja invalidov v teh dejavnostih se bo spodbujalo nastajanje novih invalidskih podjetij oziroma prezaposlovanje v že obstoječa podjetja.

Navedimo še nekatere značilnosti, ki bi znale omejevati razvoj invalidskih podjetij:

Nizka izvozna usmerjenost

Invalidska podjetja so s svojo dejavnostjo v pretežnem delu vezana na domači trg, saj veliko večino svojega prihodka ustvarijo s prodajo na domačem trgu, zelo malo pa izvozijo na tuje trge. Pravzaprav gre za posredne izvoznike, saj njihove izdelke izvozijo njihovi največji kupci, ki so pogostokrat kar matične družbe-ustanoviteljice. Zato bi bilo smotrno usmeriti več naporov v iskanje novih trgov.

Velika nesamostojnost

Veliko invalidskih podjetij je v popolni lasti matičnih družb. Na ta način so invalidska podjetja povsem nesamostojna, proizvodni programi, ki jih matične družbe prenašajo na invalidska podjetja, so praviloma slabi programi z nizko dodano vrednostjo. Samostojne prihodnosti nimajo, saj so tesno povezana z matičnimi podjetji, ki imajo nadzor nad dejavnostjo svojo hčere. Priskrbijo jim vse pomembnejše posle doma in v tujini. Vse to ima poleg pozitivnih učinkov lahko še resne negativne učinke, ki se kažejo v zaviranju razvoja invalidskih podjetij. V tem pogledu bi bila smotrna, vsaj v določeni meri, programska osamosvojitvev in prehod iz nezahtevne v bolj tehnološko zahtevno proizvodnjo. To pa pomeni posodabljanje svoje tehnologije in neprestano usposabljanje kadre. V zvezi s tem jim je potrebno zagotoviti različne oblike pomoči v okviru razvojnega centra in morebiti ponovno uzakoniti posebni zaščitni znak kot blagovno znamko invalidskih podjetij, saj bi s tem invalidska podjetja postala bolj prepoznavna. Vse naštetu je predvideval Program usposabljanja in zaposlovanja invalidov do leta 2002, ki pa teh nalog do sedaj še ni realiziral.

Slabo sodelovanje in povezovanje invalidskih podjetij

Čeprav je cilj programa na področju delovanja invalidskih podjetij poslovno-strokovno sodelovanje, povezovanje in razvoj drugih oblik sodelovanja med invalidskim podjetji, pa je raziskava v invalidskih podjetjih pokazala (Čufer, 2001, str. 104), da vodje invalidskih

podjetij v splošnem slabo ocenjujejo raven kvalitete povezovanja invalidskih podjetij. Nekoliko bolje vodje ocenjujejo povezovanje v Združenju invalidskih podjetij Slovenije, kot slabo pa povezovanje v Gospodarski zbornici Slovenije in tudi medsebojno povezovanje. Premalo je poslovnega in programskega sodelovanja.

Zaradi vsega naštetega in tudi dejstva, da med invalidskimi podjetji prevladujejo majhna in srednja podjetja, bi veljalo spodbujati podjetništvo in konkurenčnost invalidskih podjetij v obliki tesnejšega povezovanja, razvoja mrež ali grozdov.

Grozdi sestavljajo medsebojno povezana podjetja iz sorodnih ali različnih dejavnosti ter nosilci znanja, druge institucije in organizacije, ki zagotavljajo potreben nivo znanja, tehnologij, virov in sredstev, pomembnih za krepitev konkurenčnosti posameznih sodelujočih podjetij in skupine kot celote. Ministrstvo za gospodarstvo ugotavlja, da so izkušnje in rezultati razvoja grozdov vzpodbudni in kažejo na to, da je tako povezovanje eden bistvenih faktorjev konkurenčnosti. Povezovanje, sodelovanje, grozdenje vodi podjetja k ustvarjanju dolgoročnih konkurenčnih prednosti, ki se kažejo v (Program ukrepov za spodbujanje podjetništva in konkurenčnosti za obdobje do 2006, 2003):

- povečani učinkovitosti podjetij zaradi boljšega dostopa do informacij, tehnologij, podpornih institucij in podobno;
- racionalizaciji poslovanja (skupna marketinška in promocijska naravnost, znižanje stroškov trženja, skupen razvoj, ...);
- povečevanju rasti in razvoja zaradi hitrejše izmenjave informacij, povečanja fleksibilnosti in odzivnosti ter hitrejšega napredka podjetij;
- povečevanju inovativnosti, ki se kaže v novih tehnologijah in metodah, novih izdelkih, procesih in surovinah in tudi v novih oblikah organizacije.

Grozdenje pa ni samo povezovanje in sodelovanje, temveč skupek več politik, ki so vse potrebne za ustrezen razvoj grozdov (privabljanje partnerjev v grozd, izobraževanje usposabljanje, vzpostavljanje informacijskih in drugih infrastrukturnih povezav, okoljevarstvena infrastruktura, raziskave in razvoj).

Invalidska podjetja bi s tesnejšim povezovanjem lahko izboljšala rezultate na področju usposabljanja in zaposlovanja invalidov kot temeljnega cilja invalidskih podjetij. Z vidika vključevanja invalidskih podjetij v grozde bi bila zanimiva rešitev razvoj lokalnih grozdov, saj so invalidska podjetja zelo neenakomerno geografsko porazdeljena. V zvezi s tem bi se okrepila vloga lokalne skupnosti, centrov za poklicno rehabilitacijo, območnih enot Zavoda za zaposlovanje in drugih podpornih institucij, saj bi bile te institucije aktivno vključene v razreševanje invalidske problematike v okviru invalidskega podjetja.

Gazele med invalidskimi podjetji pa so dokaz, da so lahko invalidska podjetja povsem konkurenčna običajnim podjetjem. Poleg tega, da so uspešna in hitro rastoča podjetja, pa je z

vidika zaposlitvenih možnosti invalidov bolj pomembno to, da tovrstna podjetja odprejo daleč največ novih delovnih mest.

Odprto vprašanje ostaja primernost in obseg ekonomskih olajšav za invalidska podjetja. Veliko polemik je bilo na primer okrog oprostitve davka na dodano vrednost. Kakorkoli že, lahko rečemo, da so smotrnejše ekonomske olajšave, ki se realizirajo šele tedaj, ko invalidsko podjetje doseže določene poslovne ali druge učinke (na primer na področju usposabljanja in zaposlovanja), kot pa olajšave, ki neposredno izvirajo iz različnih javnih finančnih virov. S tem so invalidska podjetja prisiljena v stroškovno učinkovitost in hkrati stimulirana za tekmovalnost na trgu, predvsem pa za osebno in socialno napredovanje zaposlenih invalidov. Zato bi bile smiselne tiste olajšave, ki bi bile usmerjene v področja, ki za invalidska podjetja veljajo za zelo šibka (na primer v usposabljanje in izobraževanje zaposlenih). Že omenjena raziskava na področju managementa v invalidskih podjetjih je ugotovila, da finančne olajšave niso dejavnik, ki najbolj vpliva na razvoj invalidskih podjetij, temveč so to kadrovske dejavniki, kot sta dobro motivirani delavci in ustreznost kadrov (Čufer, 2001, str. 94).

Pri tem velja opozoriti, da invalidska podjetja niso omejena zgolj na sredstva, ki jim posebej pripadajo, temveč lahko enakovredno kandidirajo na razpise za dodeljevanje sredstev kot ostala podjetja. Tako je v letu 2001 kar nekaj invalidskih podjetij uspelo pridobiti razvojna sredstva v okviru programov Ministrstva za gospodarstvo, in sicer za (Analiza razpisov za leto 2001, 2003):

- spodbujanje povezovanja podjetij;
- spodbujanje internacionalizacije podjetij;
- krepitev razvojnih jeder;
- spodbujanje tržne in izdelčne preusmeritve podjetij tekstilne in oblačilne industrije;
- spodbujanje tehnološke prenove podjetij tekstilne in oblačilne industrije;
- spodbujanje modernizacije dela in kadrovske prenove podjetij tekstilne in oblačilne industrije;
- spodbujanje tržnih pristopov podjetij usnjarske in obutvene industrije.

Na vprašanje, ali je v Sloveniji nastalo preveč invalidskih podjetij, bo odgovorila uvedba kvotnega sistema zaposlovanja, ki je predvidena v predlogu Zakona o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov, ki bo nadomestil Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb iz leta 1976. V bistvu je kvotni sistem zaposlovanja predviden že v sedaj veljavni zakonodaji, vendar se ta ukrep nikoli ni izvajal. Z njim se bo prav gotovo zmanjšal pritisk po ustanavljanju invalidskih podjetij, hkrati pa se bosta redefinirala vloga in pomen invalidskih podjetij v smislu zaposlovanja težko prizadete populacije in opravljanja gospodarske dejavnosti. Tako bosta sprejem novega zakona in uvedba kvotnega sistema zaposlovanja vplivala na nadaljnji razvoj invalidskih podjetij, ki gre lahko v dve smeri: ali v smeri konkurenčnega sektorja gospodarstva ali pa bo večji poudarek na socialno-zaščitni funkciji.

SKLEP

Na primeru brezposelnosti v Sloveniji smo pokazali na težji položaj invalidov na trgu dela. Spoznali smo, da je stopnja brezposelnosti invalidov bistveno višja od stopnje splošne brezposelnosti, neugodna sta trend brezposelnosti invalidov in njihova struktura, čakalna doba na zaposlitev je daljša in v povprečju so starejši od vseh iskalcev zaposlitve. Poleg tega pa so obremenjeni še z manjšo sposobnostjo za delo zaradi zdravstvenih težav in končno je prisotno še nezaupanje delodajalcev. Vsi ti razlogi nas morajo prepričati v dejstvo, da je potrebno tej skupini iskalcev zaposlitve posvečati zelo veliko pozornosti in jim omogočati, da v času brezposelnosti pridobijo znanja in veščine, skladno z njihovim zmožnostmi, interesi in potrebami na trgu delovne sile.

V zvezi s tem je spodbudno, da je v Sloveniji po osamosvojitvi in s prehodom v tržno gospodarstvo skokovito naraslo število invalidskih podjetij in število invalidov, zaposlenih v teh podjetjih. Na ta način se je okrepil pomen oziroma vloga invalidskih podjetij v okviru aktivne politike zaposlovanja invalidov. V letu 2001 je bilo 153 invalidskih podjetij, ki so zaposlovala okoli 6.200 invalidov, kar je predstavljalo okoli 20% vseh zaposlenih invalidov skupaj. Kljub temu, da nekateri v znatnem razmahu invalidskih podjetij vidijo neizdelano in nejasno politiko na področju ustanavljanja invalidskih podjetij, njihovega poslanstva in javnega interesa, pa je že dalj časa evidentno, da zaposlovanje invalidov v običajnih podjetjih stagnira oziroma se povečuje zgolj na račun pridobitve novih statusov invalida pri že zaposlenih tako, da so invalidska podjetja skoraj edini način reševanja problematike zaposlovanja invalidov.

Invalidska podjetja so organizirana kot gospodarske družbe, ki morajo skozi vse leto zaposlovati najmanj 40% invalidov, za podelitev statusa invalidskega podjetja pa morajo ob določenih pogojih pridobiti predhodno soglasje Vlade RS. Podobno kot običajna podjetja delujejo na osnovi tržnih zakonitosti, vendar pa primarni cilj ni ustvarjanje dobička iz prodaje proizvodov ali storitev, pač pa usposabljanje in zaposlovanje invalidov ter ustvarjanje in ohranjanje njihovih zaposlitev. Celotni dobiček namenijo razvoju invalidskih podjetij. Na ta način opravljajo sočasno socialno in ekonomsko funkcijo.

Ker so invalidska podjetja organizacije izrednega družbenega pomena, so deležna posebne državne pomoči, katerih obseg se je v zadnjem času nekoliko skrčil. Tako ne plačujejo prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje ter prispevkov za zdravstveno varstvo, ki skupaj tvorijo sistem odstopljenih sredstev, oproščena so plačila davka od dobička, ne plačujejo davka na izplačane plače, plače zaposlenih invalidov so subvencionirane, deležna so sofinanciranja investicij in razvojnih programov. Vse oproščene prispevke lahko porabijo le za razširitev dejavnosti pri usposabljanju in zaposlovanju invalidov, za nakup strojev in orodij, za prilagoditev strojev in drugih naprav ter delovnih prostorov sposobnostim oziroma oviranostim invalidov tako, da invalidi lahko neovirano in varno opravljajo svoje delo, za

izboljšanje tehnološkega procesa in organizacije dela, izboljšanje varstva pri delu ter sanacije po sanacijskih programih.

Invalidska podjetja so neenakomerno porazdeljena in koncentrirana zlasti na ljubljanskem območju in območju Štajerske. Veliko večino invalidskih podjetij po kriteriju števila zaposlenih lahko umestimo med manjše in srednje družbe. Poleg tega je zanje značilna še nizka izvozna usmerjenost, velika nesamostojnost in poslovna odvisnost od matične družbe ter slabo medsebojno sodelovanje in povezovanje.

Analiza invalidskih podjetij je pokazala, da večina invalidskih podjetij posluje pozitivno in je tako uspešnih na trgu, vendar se je ekonomski položaj z letom prej poslabšal. Hkrati pa je potrebno priznati, da bi bili poslovni rezultati invalidskih podjetij brez ekonomskih olajšav bistveno slabši. Povprečni delež odstopljenih sredstev je znašal 16,5% celotnih prihodkov, k temu pa je potrebno dodati še razvojna sredstva Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje in sredstva republiškega Zavoda za zaposlovanje za nadomestitev dela stroškov invalidskim podjetjem.

Problem večini invalidskim podjetjem predstavljajo nekrite izgube iz preteklih let in nizka produktivnost dela zaradi nizke izobrazbene ravni zaposlenih in večjih bolniških izostankov, nekaterim invalidskim podjetjem še neugodne razmere v panogi, zaposlenim v invalidskih podjetjih pa krepko zaostajanje plač za republiškim povprečjem. Po drugi strani pa prisotnost gazel med invalidskimi podjetji kaže na to, da so lahko tudi invalidska podjetja povsem konkurenčna običajnim podjetjem.

Nadaljnji razvoj invalidskih podjetij bo odvisen od sprejema Zakona o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov, ki bo nadomestil zastareli Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb iz leta 1976. Z njim se bo prav gotovo redefinirala vloga in pomen invalidskih podjetij, katerih razvoj gre lahko v dve smeri: ali v smeri konkurenčnega sektorja gospodarstva ali pa bo večji poudarek na socialno zaščitni funkciji.

LITERATURA

1. Čufer Anka: Organizacija in management v invalidskih podjetjih. Magistrska naloga. Kranj : Fakulteta za organizacije vede, 2001. 153 str.
2. Dickens William, Lang Kevin: Labour Market Segmentation Theory: Reconsidering The Evidence. Working Paper No. 4087. Cambridge : National Bureau of Economic Research, 1992. 80 str.
3. Fatur-Videtič Andrejka: Podporno zaposlovanje - povezava stroke in delodajalcev na lokalnem nivoju. Poklicna rehabilitacija v lokalni skupnosti. Ljubljana : Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo, 2001, str. 25-34.
4. Frangež Viktor: Ugotovitve Komisije za invalidska podjetja v letu 2002. V središču, Ljubljana, 2002, november-december, str. 25-26.
5. Hočevar Marko, Igličar Aleksander: Osnove računovodstva. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 1995. 268 str.
6. Ignjatovič Miroljub: Trg delovne sile v Sloveniji v devetdesetih letih 20. stoletja. Politika zaposlovanja. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2002, str. 12-33.
7. Kolar Špela: Invalidska podjetja - pomembna oblika zaposlovanja invalidov. V središču, Ljubljana, 2002, november-december, str. 21-22.
8. Kroflič Marjan, Uršič Cveto: Standardna pravila za izenačevanje možnosti invalidov – evalvacija njihovega uresničevanja v Sloveniji. Uresničevanje Standardnih pravil za izenačevanje možnosti invalidov: Poročilo posebnega poročevalca Komisije Združenih narodov za socialni razvoj za obdobje 2000-2002 in priporočila. Ljubljana : Svet invalidskih organizacij Slovenije, Zveza delovnih invalidov Slovenije in Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo, 2002, str. 17-21.
9. Michailakis Dimitris: Information and Communication Technologies and the Opportunities of Disabled Persons in the Swedish Labour Market. Disability&Society, Sheffield, 16(2001), 4, str. 477-500.
10. Podnar Klemen, Golob Urša: Socialna ekonomija in družbena odgovornost: alternativni globalni anarhiji neoliberalizma. Teorija in praksa, Ljubljana, 39(2002), 6, str. 952-969.
11. Tabaj Aleksandra: Primerjalna študija invalidskih podjetij v Evropi in v Sloveniji. Ljubljana : Urad Vlade RS za invalide in bolnike, 2002, nepublicirano.
12. Tekavčič Metka: Merjenje in presojanje uspešnosti poslovanja. Management: nova znanja za uspeh. Ljubljana : Didakta, 2002, str. 664-693.
13. Uršič Cveto, Drobnič Janez: Zaposlovanje invalidov. Ljubljana : Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo in Republiški zavod za zaposlovanje, 1995. 184 str.
14. Uršič Cveto: Ekonomski in socialni položaj brezposelnih invalidov. Ljubljana : Inštitut Republike Slovenije za Rehabilitacijo, 1996. 76 str.
15. Uršič Cveto: Zaposlovanje invalidov v invalidskih podjetjih. Ljubljana : Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo, 1996a. 69 str.
16. Visier Laurent: Sheltered employment for persons with disabilities. International Labour Review, Geneva, 137(1998), 3, str. 347-365.

VIRI

1. Analiza razpisov za leto 2001. [URL: <http://www2.gov.si/mg/mgslo.nsf>], 24.6.2003.
2. Carinski zakon (Uradni list RS, št. 1/95).
3. Človekove pravice in invalidi. Zbirka mednarodnih dokumentov. Ljubljana, Zveza delovnih invalidov Slovenije in Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo, 1998, 332 str.
4. Employment Policies for Disabled People in Eighteen Countries. [URL: http://www.gladnet.org/infobase/employment/Policies/emp_policies_18_countries.htm], 17.3.2003).
5. Gazele na pohodu. Gospodarski vestnik, Ljubljana, LI(2002), 39, str. 34-69.
6. iBON - Bonitete poslovanja za slovenska podjetja, Ljubljana : Novi forum, 2. izdaja, 2002.
7. Interno gradivo Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve, Sektor za invalide, 2003.
8. Kodeks o ravnanju z invalidnostjo na delovnem mestu. Ljubljana : Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo in Zveza delovnih invalidov Slovenije, 2002. 39. str.
9. Letno poročilo Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje za leto 1999 (Poročevalec DZ RS, št. 42/00).
10. Letno poročilo Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje za leto 2000 (Poročevalec DZ RS, št. 30/01).
11. Letno poročilo Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje za leto 2001 (Poročevalec DZ RS, št. 38/02).
12. Letno poročilo Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje za leto 2002 (Poročevalec DZ RS, št. 43/03).
13. Nacionalni program razvoja trga dela in zaposlovanja do leta 2006 (Uradni list RS, št. 92/01).
14. Podatki o odstopljenih sredstvih invalidskih podjetij za leto 2001 Združenja invalidskih podjetij Slovenije, 2002.
15. Poročilo za leto 2001. Ljubljana : Republiški zavod za zaposlovanje, 2002.
[URL: <http://www.ess.gov.si/html/Predstavitev/LetnaPorocila/lp01/pog14.htm#24>], 17.3.2003.
16. Poslovanje gospodarskih družb v letu 2001. Ljubljana : Urad za makroekonomske analize in razvoj, 11(2002), 5, 91. str.
17. Pravilnik o merilih za nadomestitev dela stroškov invalidskim podjetjem (Uradni list RS, št. 54/97).
18. Prehod iz zaščitnega zaposlovanja v običajno delovno okolje.
[URL: <http://www.gov.si/uzi/publikacije/zaszcap.doc>], 17.3.2003.
19. Program ukrepov za spodbujanje podjetništva in konkurenčnosti za obdobje do 2006 (Poročevalec DZ RS, št. 14/03).
20. Program usposabljanja in zaposlovanja invalidov v Republiki Sloveniji do leta 2002. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, 1999. 69. str.

21. Programa aktivne politike zaposlovanja za leto 2003. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, 2002, 69 str.
22. Register invalidskih podjetij. Ljubljana : Združenje invalidskih podjetij Slovenije, 1998.
23. Standardna klasifikacija dejavnosti (Uradni list RS, št. 02/02).
24. Statistični letopis RS 2002. Ljubljana : Statistični urad RS, 2002. 659 str.
25. Zakon o davku od dobička pravnih oseb (Uradni list RS, št. 72/93).
26. Zakon o delovnih razmerjih (Uradni list RS, št. 42/2002).
27. Zakon o gospodarskih družbah (Uradni list RS, št. 30/93, št. 45/01).
28. Zakon o invalidskih organizacijah (Uradni list RS št. 108/02).
29. Zakon o javnih naročilih (Uradni list RS, št. 39/00).
30. Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (Uradni list RS, št. 106/99)
31. Zakon o prisilni poravnavi, stečaju in likvidaciji (Uradni list RS, št. 67/93).
32. Zakon o spremembah in dopolnitvah carinskega zakona (Uradni list RS, 59/02).
33. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o družinskih prejemkih (Uradni list RS, št. 73/95).
34. Zakon o spremembi in dopolnitvi zakona o davku na izplačane plače (Uradni list RS, št. 31/97).
35. Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Uradni list RS, št. 54/00).
36. Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb (Uradni list SRS, št. 18/76).
37. Zakon o vojnih invalidih (Uradni list RS, št. 63/95).
38. Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (Uradni list št. 9/92).
39. Zakona o spremembah in dopolnitvah carinskega zakona (Uradni list RS, št. 59/02).
40. Zakona o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (Uradni list RS, št. 97/01).
41. Zakonu o izobraževanju in usposabljanju otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem in duševnem razvoju (Uradni list SRS, št. 19/76, 3/80).
42. Zbirna bilanca uspeha za 143 invalidskih podjetij. Ljubljana : Agencija Republike Slovenije za plačilni promet, 2002.

PRILOGA

Tabela 1: Zbirna bilanca uspeha za leti 2001 in 2000 za 143 invalidskih podjetij

	POSTAVKA (v tisoč tolarjev)	2001	2000*	2000	I _{01/00}
A.	ČISTI PRIHODKI IZ PRODAJE (I+II)	52.890.057	50.117.498	46.233.854	106
I.	Čisti prihodki iz prodaje na domačem trgu	45.616.300	41.114.520	37.928.524	111
II.	Čisti prihodki iz prodaje na tujem trgu	3.979.016	4.159.322	3.837.013	96
III.	Čisti prihodki iz prodaje mat. na dom.trgu	3.240.910	4.813.243	4.440.261	67
IV.	Čisti prihodki iz prodaje mat. na tujem.trgu	53.831	30.413	28.056	177
B.	POVEČANJE VR.ZALOG PR.IN NED.PROIZV.	393.272	287.799	265.497	137
C.	ZMANJŠANJE VR.ZALOG PR.IN NED.PROIZV.	151.113	43.682	40.297	346
Č.	VR.USRED.LAST.PR.,STOR.,BL.IN MATERIALA	241.152	104.744	96.627	230
D.	DRUGI PRIHODKI IZ POSLOVANJA	2.439.429	1.973.531	1.820.601	124
E.	KOSMATI DONOS IZ POSLOVANJA	55.812.797	52.439.890	48.376.282	106
F.	STROŠKI BLAGA, MAT. IN STORITEV (I+II+III)	27.127.706	26.028.108	24.011.170	104
I.	Nabavna vr.prodanega blaga in materiala	2.798.053	3.678.994	3.393.906	76
II.	Stroški materiala	14.999.904	13.414.328	12.374.841	112
III.	Stroški storitev	9.329.749	8.609.587	7.942.423	108
G.	STROŠKI DELA	28.759.230	25.354.036	23.389.332	113
I.	Plače	20.728.915	18.267.609	16.852.038	113
II.	Stroški za socialno varnost	3.351.641	2.919.724	2.693.472	115
III.	Drugi stroški dela	4.678.674	4.166.703	3.843.822	112
H.	AMORTIZACIJA	2.960.769	2.632.839	2.428.818	112
I.	ODPISI OBRATNIH SREDSTEV	309.582	195.415	180.272	158
J.	REZERVACIJE	56.682	33.298	30.718	170
K.	DRUGI ODHODKI IZ POSLOVANJA	508.164	383.189	353.495	133
L.	DOBIČEK IZ POSLOVANJA	903.484	1.664.484	1.535.502	54
M.	IZGUBA IZ POSLOVANJA	4.812.820	3.851.479	3.553.025	125
N.	PRIHODKI OD FINANCIRANJA (I+II)	1.194.004	1.265.866	1.167.773	94
I.	Prihodki na podlagi deležev iz dobička	21.780	175.244	161.664	12
II.	Prihodki iz obresti in dr. prih.od financiranja	1.172.224	1.090.622	1.006.109	107
O.	ODPISI FINANČNIH NALOŽB	379.769	327.376	302.007	116
P.	STROŠKI OBRESTI IN ODHODKI FINANCIRANJA	1.311.682	1.112.914	1.026.673	118
R.	DOBIČEK IZ RED.DELOVANJA	632.717	1.438.045	1.326.610	44
S.	IZGUBA IZ RED.DELOVANJA	5.039.500	3.799.463	3.505.040	133
Š.	IZREDNI PRIHODKI (I+II)	6.103.004	5.090.092	4.695.657	120
I.	Od odprave rezervacij	2.028.185	1.568.432	1.446.893	129
II.	Drugi izredni prihodki	4.074.819	3.521.660	3.248.764	116
T.	IZREDNI ODHODKI (I+II)	1.170.492	636.948	587.590	184
I.	Za poravnavo izgube prejšnjih let	378.182	74.304	68.546	509
II.	Drugi izredni odhodki	792.310	562.644	519.044	141
U.	CELOTNI DOBIČEK	1.551.170	2.600.449	2.398.938	60
V.	CELOTNA IZGUBA	1.025.441	508.722	469.301	202
Z.	DAVEK IZ DOBIČKA	23.421	39.473	36.414	59
Ž.	ČISTI DOBIČEK POSL.LETA	1.527.749	2.560.976	2.362.524	60
X.	ČISTA IZGUBA POSL.LETA	1.025.441	508.722	469.301	202

* Vrednosti so izražene v cenah iz leta 2001.

Vir: Agencija Republike Slovenije za plačilni promet, Ljubljana, maj 2002.